ANADOLU'DA MEDRESELER VE TÜRKLERİN İLİM HAYATINA KAZANDIRDIKLARI¹

Bahar BERBEROĞLU²

Öz

Türkler tarih boyunca bilimsel çalışmalara destek vermişler ve bilimsel çalışmalarda üstün başarılar göstermişlerdir. Özellikle Selçuklular devrinde eğitim ve öğretim alanında önemli bir devlet politikası olarak Nizamiye Medreseleri kurulmuş ve bu girişim ile Türk tarih ve medeniyetinde bir dönüm noktası oluşturulmuştur. Bu dönemde Türkler dini olarak İslamiyet'in hamisi olmuş ve önemli İslami eserler üretmişlerdir. Ayrıca yükseköğretim kurumları olan bu medreselerde sadece dini ilimler konusu değil, matematik, astronomi, geometri, tıp, fizik, felsefe, edebiyat, tarih gibi akli ilimler de okutulmuştur. Dönemin en iyi ilim adamları bu kurumlarda hocalık yapmış ve nitelikli insanlar yetişmiştir. Moğol istilasından kaçan ilim adamları, ilmî ve ulemayı koruyan güçlü bir siyasî otoriteye sahip Selçuklu Devleti'ne sığınmışlardır. Büyük Selçuklular tarafından başlatılan bu medrese kurma geleneği zamanla, Anadolu'da devam etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin fiilen ortadan kalkmasıyla başlayan Anadolu Beylikleri Dönemi'nde de medrese kurma faaliyetleri devam etmiş, hatta hız kazanmış ve Anadolu'nun birçok ilinde medreseler kurulmuştur. Biz de bu çalışmamızda özellikle Anadolu topraklarında inşa edilmiş bu medreseleri, bulunduğu il, yapılış tarihi, yaptıran kişi ve verilen eğitim türleri açısından detaylı bir biçimde inceledik. Ayrıca Selçuklular Dönemi'nde yetişmiş ilim adamlarını, eserleri, ilim alanı, dönemi ve hangi hükümdar döneminde olduğuna dair araştırmamızı sürdürdük ve bu bilgileri detaylı olarak tablolar haline getirdik. Bu sayede literatür taraması yaparak buradan ürettiğimiz bilgilerin özetini betimsel istatistik çalışmalarında sıklıkla kullanılan tablolastırma ile bir bütün olarak gözler önüne serdik.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri, medrese, yükseköğretim

MADRASAH IN ANATOLIA AND WHAT TURKS BROUGHT TO SCIENCE LIFE

Abstract

¹ Bu çalışma Uluslararası Kültür ve Dil Araştırmaları (UKDA) tarafından düzenlenen Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu'nda (06-08 Aralık 2019) sunulmuş, ancak bildirinin tam metni, bildiri tam metinleri elektronik/basılı kitapta yayınlanmamıştır. Bu çalışma makale formatında düzenlenmiştir.

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, bdirem@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1288-7484>

The Turks have supported scientific studies throughout history and have shown outstanding achievements in scientific studies. Especially during the Seljuk period Nizamiye Madrasas were established as an important State's Education Policy and they created a milestone in Turkish history and civilization. During this period, Turks became the leader of Islam and produced important Islamic works. These madrasas, which were institutions of higher education, taught not only religious sciences, but also intellectual sciences such as mathematics, astronomy, geometry, medicine, physics, philosophy, literature and history. The best scientists of the period taught in these institutions and qualified people were raised. Scientists who escaped from the Mongol invasion took refuge in the Seljuk State, which had a strong political authority that protected science and scholars. The tradition of establishing this madrasah, initiated by the Great Seljuks, continued in Anatolia over time. During the Anatolian Principalities Period, which started after the Anatolian Seljuk State, the activities of establishing madrasahs continued and many them were established in many provinces of Anatolia. In this study, we examined these madrasas, which were built especially in Anatolia, in terms of the province, construction date, the person who built it and the types of education given. In addition, we continued our research on the scholars, artifacts, science field, period and the sovereignty period of Seljuks and we put this information into tables in detail. In this way, we summarized the information we produce from the literature by using the tabulation which is frequently used in descriptive statistics studies.

Keywords: *Anatolian Seljuk State, Anatolian Principalities, madrasah, higher education*

GİRİŞ

Tarihte kendi tarih ve kültürünü tanımayan ve bu değerleri yaşamayan toplumların, zamanla benliklerini kaybettiği görülmüştür. Bu nedenle Türklerin daima kendi tarihini araştırıp kendi kültürel zenginliklerinin farkına varması ve bu kültürel yapıya bağlı kalarak geleceklere yön vermesi onları tarihin akışı içinde daha güçlü yapacaktır. Çünkü Türklerin tarihsel geçmişine baktığımızda onları güçlü kılan en önemli unsurlardan biri kültürlerine olan bağlılıklarıdır. Elbette bu kültürel yapının içinde İslam'ın yeri büyüktür.

Tarihte ilk Müslüman Türk Devleti 840-1212 yıllarında hüküm sürmüş kuzeyde Balkaş Gölü'nden, güneyde Tarım Havzası ve Maveräünnehir arasındaki coğrafyaya egemen olan Karahanlılardır. Bu dönemde hüküm süren bir başka Türk Devleti de Gaznelilerdir. 963-1183 yıllarında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüşlerdir. Gaznelilerden sonra ise Selçuklu Türkleri karşımıza çıkar ve Büyük Selçuklu Devleti 1037-1157, Anadolu Selçuklu Devleti 1073-1308 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Kirman Selçukluları (1092-1187), Suriye Selçukluları (1092-1117) ve Irak Selçukluları (1118-1194) tarih sahnesinde yerini almıştır (Unat, 2011).

Türk tarih ve medeniyeti açısından Selçuklular Dönemi adeta eğitim ve öğretimde bir dönüm noktasıdır. Unutulmamalıdır ki bir toplumda eğitim felsefesi genel olarak, o toplumun hayat tarzına, kültürüne göre oluşan eğitim ve öğretim sistemlerine dayanmaktadır. Selçuklular ise bu gerçeğe tarihte bir devlet politikası olarak eğitim ve öğretime ayrıca önem vermiş ve başarılı vezir Nizam'ül Mülk'ün girişimiyle Nizamiye Medreselerini kurmuştur (Sönmez ve Celkan, 2018). Sultan Alparslan ve Melikşah Dönemlerinde kudretli ve bilge vezir Nizam'ül Mülk'ün de katkılarıyla Selçuklular her bakımdan büyük güce ulaştılar. Bu nedenle bu iki sultan dönemine 'Azamet Devri' denildi (Karadaş, 2003). Selçukluların devlet kurma mücadelesine baktığımızda, onlar İslamiyet'e yeni geçmiş, anavatanından ayrılmış, buna bağlı olarak coğrafi açıdan komşuları değişmiş, yeni ve yabancı bir coğrafyada yeni toplumların da yönetimini üstlenmiştir. Bu koşullar altında bir devlet kurarak hem milletine hem tarihine hem de yüreğindeki inançla İslamiyet'e bağlılığını sürdürme amacını taşımışlardır (Sönmez ve Celkan, 2018). Selçukluların bu olumsuzlukları aşmada medrese geleneğinin yeri ve önemi büyük olmuştur. Zira bu medreselerde dönemin en iyi âlimleri dersler vermiş, önemli ilmî çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların neticesinde sadece dini alanlarda değil, akli ilimlerde de önemli eserler yazılmıştır.

Medrese, genel olarak İslam ülkelerinde İslam dini kurallarına uygun bilgilerin okutulduğu, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ortaya çıkmış ve geliştirilmiş bir eğitim-öğretim kurumudur. İslam Dünya'sında önceleri cami ve mescitlerde ibadet ile eğitim her zaman bir aradaydı (Çamdibi, 1989). Nizamiye Medreseleri ile başlayan ve sonra Anadolu'ya geçen bu gelenek sayesinde medreselerin en gelişmiş örnekleri, Anadolu'da görüldüğü için çalışmamızı bu perspektifte tuttuk. Anadolu'da ilk medreseler diye tarihe bir göz attığımızda Danişmentliler ve Artuklular kurdukları medreselerle ve bu sayede ilim hayatına verdikleri önemle karşımıza çıkmaktadırlar. Danişmentlilerin Aksaray, Kayseri ve Tokat'ta, Melik Nizamettin tarafından yapılan Yağıbasan Medreseleri ile Artukluların Mardin'de Hatuniye, Zenciriye Medreseleriyle bu konudaki etkilerini görmektediriz. Bu gelişmeler daha sonra Anadolu Selçuklularına geçmiş ve bu anlayışla inşa edilmiş medrese örneklerini Kayseri, Konya, Erzurum, Sivas ve Kırşehir illerinde yoğun bir biçimde görmektediriz.

Biz bu çalışmamızda Selçuklularda başlayan ve zamanla Anadolu'ya yayılan Osmanlılar zamanında da hüküm süren medrese kurma geleneğinin Anadolu'daki izlerini literatür taraması ile gözler önüne serdik. Osmanlılardan önce Anadolu topraklarında yaşayan Türk devletlerinin başkentlerinde medreselerin yoğun olduğu görülmekteyse de ilmî faaliyetlerin tüm topraklara yayılması için birçok ilde medreselerin olduğunu tespit ettik. Türkler eğitim ve öğretimi hâkimiyeti altındaki tüm coğrafyaya yayma eğilimini göstermişlerdir. Daha sonra çalışmamızda bu medrese geleneğinin etkisiyle ortaya çıkan nitelikli eserleri ve bu eserlerin sahibi olan ilim insanlarını araştırarak bu bilgileri tablolar halinde ifade ettik. Böylece Türklere vatan olan Anadolu'yu bir ilim yuvası olarak tarihteki yerini medreseler açısından incelemek ve medreselerin o dönemde yükseköğretimde nasıl bir çığır açtığını bir nebze olsun açıklamak istedik.

Dünyaca ünlü yazar William Shakespear, "Bugünkü eğitim meselelerinin çözümleri geçmişin bir yerlerinde saklanmış olabilir" diye eğitimin tarihle olan ilişkisinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca değerli bilim adamı Prof. M. Fuad Köprülü'nün belirttiği üzere "Bizce, tarih maziden zamanımıza ve gelecek zamana tutulmuş bir projektördür. Onun aydınlığı olmadan, hiçbir şey yapılamaz." demiştir. Biz de bu anlayışıyla Türklerin geçmişte eğitim ve öğretim konusundaki faaliyetlerine bir miktar ışık tutmaya çalıştık. Çalışmamızda Anadolu'da medrese geleneğinin oluşturulması ve sayılarının gitgide artmasına ait bir bakış açısı oluştururken Anadolu'nun Türkleşmesine ilişkin önemli açıklamalar yapma gereğini gördük.

Anadolu'nun Türkleşmesi

Anadolu'nun Türk yurdu olmasında Sultan Alp Arslan komutasında Türklerin Anadolu'ya ayak basmasına imkân sağlayan Malazgirt Savaşı'nın önemi büyüktür. Bu savaşla "Türkler, Anadolu'yu zamanla vatan edinmişlerdir" gibi düşünülmektedir. Oysa Malazgirt zaferi, Anadolu'nun Türkler tarafından fethine yönelik üçüncü safhadır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasından önce Oğuzların, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya ve Yukarı Mezopotamya'ya yaptıkları göçler bu coğrafyanın Türkleşmesindeki ilk safhadır. İkinci safha Selçuklu Sultanlarının, Şehzadelerinin ve Komutanlarının düzenli ordularla gerçekleştirdikleri fetih ve istilalardır (Köymen, 1982).

Malazgirt zaferiyle başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi hadisesini genel olarak ifade etmek gerekirse, Doğu'dan Batı'ya doğru gitgide büyüyen kar tanelerine benzetilebilir. Bölgesel olarak ifade etmek gerekirse, Erzurum'da Saltuklar (takriben (takr.) 1071-1201), Erzincan ve Divriği'de Mengücekler (takr. 1071-1174), İznik ve Konya'da Anadolu Selçukluları (takr. 1073-1308), Diyarbakır bölgesinde Artukoğulları Devleti (1101-1231), Ahlat'ta kurulan Sökmenler Devleti (1100-1207) belirtilebilir (Turan, 1973; Köymen, 1986).

Aslında Anadolu'nun nasıl Türk yurdu olduğu önemli bir konudur ve buna ilişkin birbirinden farklı üç görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkler Etiler'in torunlarıdır. Oysa birçok modern tarihçi ve arkeolog bu görüşü kabul etmemektedir. İkincisi, Anadolu'da yaşayan Rumların

zamanla Türkleşmesi ve İslamiyet'e girmesi ile bu toprakların bir Türk vatani haline gelmesi biçiminde ifade edilmektedir. Bu ikinci görüş çerçevesinde Oğuzların Anadolu topraklarını ele geçirmeye başladıklarında Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altında başka soydan, dinden ve medeniyetten halkların bulunduğu ve bunların toptan Türkleşmesinin ve İslamlaşmasının mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu görüşü savunan Yunan asıllı Amerikalı bilim adamı Speros Vryonis'tir. "Küçük Asya"da Orta Çağ Helenizm'inin Çöküşü ve İslamlaşması Vetiresi eserinde bu görüşü ortaya atmış ve Türklerin yerli halka zulmederek İslamlaştırdığını ve Türkleştirdiğini ileri sürmüştür (Köymen, 1986; Vryonis, 1971). Üçüncü görüş, pek çok tarihçi tarafından kabul görmüştür ve bu görüş Anadolu'nun zaman içinde dalga dalga Oğuz göçleriyle Türklerin vatani haline gelmesi biçimindedir. Özellikle bu görüşü açıklarken Arapların ve Türklerin Bizans İmparatorluğu ve hâkimiyetindeki ülkeleri nasıl ele geçirdiğini açıklamak yerinde olur. Araplar, Güney ve Güneydoğu'dan sıkıştırmış Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye'yi sıkıştırmak suretiyle Bizans'ın kolunu kanadını almıştır. Sonrasında İstanbul'u ele geçirmek için denizden ve karadan saldırmıştır. Selçuklular ise Doğu'dan sıkıştırmış, belkemiği olan Anadolu'yu ele geçirmiştir. Bu perspektifle Araplar yanlış siyasetle gövdeyi ele geçiremeden başı koparmaya çalışmıştır, Türklerin başarısı ise ortadadır (Turan, 1969; Turan 1971; Köymen, 1986).

Anadolu'nun Türkleşme sürecinde göçlerin büyük önemi vardır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dönemi'nde gerek yaşam tarzı gerek ekonomik faaliyetler bağlamında hâkimiyetleri altında yerleşik halkla geçinemeyen kendi soyundan olan Oğuzları İran'ın doğusundan ve içinden batıya doğru sevk etme siyaseti güdülmüştür. Bundan başka Moğol istilası, göçebe Oğuzlarla birlikte yerleşik hayata geçmiş Türkleri de Anadolu'ya doğru ilerlemelerine olanak vermiştir. Bizans İmparatorluğu da 7. ve 8. yüzyıllardan itibaren Türkleri, Bulgarları, Peçenekleri, Kumanları bu topraklara sevk ederek Anadolu'nun Türkleşmesine neden olmuşlardır (Köymen, 1986; Charanis, 1960-1961).

Anadolu bu şekilde Türkleşirken elbette ekonomik, sosyal, kültürel yönden bir çeşitlilik arz etmekteydi. Eğitim-öğretim faaliyetleri, İslam inancı ve bunun yansımaları, Anadolu'da önemli değişimler yaratırken Büyük Selçukludan gelen medreseler gerek işlevselliği ve topluma faydalı olmasıyla, gerek mimari özellikleriyle önemli bir biçimde bu topraklarda yer almaktaydı.

YÖNTEM

Bu çalışmada kullanacağımız yöntemler literatür (kaynak) taraması ve buradan üretilen bilgilerin özetini tablolastırma yoluyla bir bütün olarak gözler önüne sermektir. Var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya literatür taraması denir. Bu yöntem, veri toplama ve sonra elde edilen bu verinin önemini tartışılması, araştırmada problemle ilişkisinin kurulması, bilginin tablolar aracılığıyla sınıflandırılması aşamalarından oluşmuş bir süreçtir (Balci, 2001). Bu yöntem ile araştırma probleminin tanımlanarak anlaşılması ve araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulması sağlanır (Karasar, 1994). Veri toplarken literatürdeki verilerin karşılaştırılması, en güvenilir ve en mantıklı olanın seçilmesi gereklidir ki, bu da bu çalışmanın özgünlüğünü gösterir. Ayrıca bu çalışmada, "2020 TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri"nin 8. maddesinde belirtilen araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

BULGULAR

Büyük Selçuklular Devleti zamanında kurulan medreselerin Anadolu'da medreselerin kurulmasına bir temel teşkil ettiğini belirtelim. O dönemde medreselerin açılmasının en önemli nedeni dini meselelerdir. Selçukluların bir devlet politikası olarak devlet eliyle medreseler açması bir yükseköğretim politikası oluşturmıştır. Bunun amaçlarını ve sonuçlarını burada kısaca belirtmek gerekir. Selçuklular, o dönemde öncelikle Fatımîlerin açmış olduğu medreselerden yetişen Şîî propagandacıların faaliyetlerini engellemişler ve insanların zihinlerinde yarattığı

şüpheleri gidermişlerdir. Şîî propagandacılar Bağdat Halife'sinin gerçek halife olduğunu söyleyerek, insanları Şîî Fâtımî halifesine bağlanmaya çağırmaktaydılar. Bunun için bu propagandacılar Hasan Sabbah'ın kurmuş olduğu "Bâtınîk" hareketine bağlı kişileri kendi menfaatlerine uygun olarak kullandılar. Bâtınîler, insanlar üzerinde korku yaratarak onları İslamiyet'ten uzaklaştırdılar. Bu durumda Selçuklular bir taraftan askerî tedbirlerle bu faaliyetleri engellerken, diğer taraftan haklın zihnini yıkıcı propagandalara karşı korumak istemişlerdir. Bu nedenle temiz ahlaklı insanları yetiştirmek için medreseleri açmışlardır. Bu medreseleri açma işini sultan adına vezir Nizam'ül Mülk üstlendiği için bu kurumlar Nizamiye Medreseleri adını almıştır. Bu medreseleri açarak, dönemin en önemli şahsiyetlerini bu medreselerde müderris olarak görevlendirerek ilmî seviyenin yükselmesine hizmet etmişlerdir. Bu âlimlerin ve Nizamiye Medreselerinde onların yetiştirdiği ilim adamları sadece kendi dönemlerinde değil, sonraki dönemlerde de etkili olmuşlardır. Buralarda yetişen ilim adamları Sünnilik doğrultusunda insanları aydınlatmışlar ve İslam dünyasında Sünniliği ortak bir düşünce ve hareket noktası haline getirmişlerdir (Ocak, 2009).

Selçuklular medreseleri devlet işi benimseyip Bâtınîlere karşı siyasi bir hamle olarak görmüşler ve bu medreseler sayesinde insanlar, Bâtınîlerin kara propagandalarına kanmamış ve bu yüzden Bâtınîler suikastlar ile medrese sahiplerini öldürerek medreseleri azaltmaya çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Böyle bir dönemde Selçuklu devlet adamları devletin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye düşüren unsurlarla mücadele etmiş ve bu arada medreseler de eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Böylece devlet adamları ile ilim adamları birbirleriyle kaynaşmıştır. Bu sayede devlet kadrolarında birlikteliğin sağlandığı ve devlet planlarında birlik olduğu söylenebilir (Göktürk ve Dağ, 2014). Bu süreçte İslam dünyasında Selçuklular, İslam dininin hamisi olarak güçlü bir konuma gelmişlerdir.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında İslamiyet adına gösterilen üstün tavrın, buna bağlı olarak bu coğrafyada yayılan ünün ve Nizamiye Medreseleri ile ulaşılan ilmî ilerlemelerin ardından bu durum sadece Mağrip, Endülüs gibi topraklara değil Anadolu'ya da yoğun bir biçimde sirayet etmiştir. Sicilya ve Endülüs, İslam düşüncesi ve ilmin Avrupa'ya geçişinde önemli bir rol oynamıştır. Böylece Endülüs, Selçuklu ilim, kültür ve sanatının Avrupa'ya akmasında bir geçiş yolu olarak Batı medeniyetinin de temellerinin atılmasında çok önemli bir paya sahiptir. Selçuklu medreselerinde eğitim ve öğretim gören insanlar tüm İslam dünyasında Sünnilik düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamanın yanı sıra İslam kardeşliğini de sağlamışlardır (Ocak, 2009).

Elbette Zengiler ve Eyyubiler Dönemlerinde de Suriye ve Irak'ta Anadolu (Türkiye) Selçuklularınca medreseler inşa edilmiştir. Ancak biz bu çalışmamızda sadece coğrafi olarak büyük ölçüde şu an Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Anadolu topraklarındaki medreseleri ele aldık.

Anadolu'da Selçuklu Medreseleri

Bir devletin sağlam temellere oturması için öncelikle toplumda ve devlet kademelerinde ihtiyaç duyulan elemanları yetiştirmek için okulların kurulması, ihtiyaca yönelik programların oluşturulması gerekmektedir. Ancak Selçuklular bunları başarırken ne asimile olmayı ne de bulunduğu coğrafyadaki toplumları asimile etmeyi hedeflemiştir. Türklerin Anadolu topraklarındaki yaşam sürecine değinmek istersek, Alparslan'ın 1071'de kazandığı Malazgirt zaferi sonucunda Birinci Türk Beylikleri kurulmuştur. Bunlar Danişmentliler, Artuklular, Mengücekler ve Saltuklulardır. Bundan sonra Anadolu Selçuklu Devleti kuruldu. Daha sonra ise Köseadağ Savaşı (1243) sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti İlhanlıların himayesine girdi. Bir süre sonra İlhanlılar Müslüman olup Anadolu'ya medrese yatırımlarına başlamışlardır. İlhanlıların zayıflaması sonucu İkinci Türk Beylikleri kuruldu. Bunlar Pervaneoğulları, Candaroğulları, Karamanoğulları, Tacettinoğulları, Eretna Devleti, Ramazanoğulları, Dulkadiroğulları, Ahiler, Canik, Germiyoğulları, Hamitoğulları, Tekeoğulları, Karasioğulları, Saruhanoğulları,

Aydınoğulları, Menteşeoğullarıdır. Anadolu'daki medreseler, araştırmamızın merkezindeki bir konu olduğu için bunların dışında Osmanlı'nın ilk kuruluş yıllarındaki medreseleri ve Akkoyunluların bir kısım toprağı da Anadolu'nun güneydoğusunda yer aldığından onların medreselerini de araştırmaya bir miktar dâhil ettik.

Selçuklulardan önce medreseler özel kurumlardı. Büyük Selçuklu Devleti'nde Selçuklular, eğitimi bir devlet işi olarak gördüler ve kendilerine özgü medreseleri kurdular, yaygınlaştırdılar ve medreseler devletin kontrolündeydi. Bu medreselerde okutulan dersler devlet yönetim kadrosundakiler tarafından tespit edilir ve ayrıca medrese zengin kütüphanelerle de desteklenirdi. Mütevellileri ve müderrisleri devlet tarafından tayin edilmekteydi ve çoğunlukla müteveli ile müderris aynı kişi olurdu. Müteveli aynı zamanda medrese ve vakıfların yönetiminden de sorumluydu ve diğer müderrisleri o seçerdi (Öngül, 2003).

Türklerde medrese, sıbyan mektebinin üstünde orta ve yüksek eğitim ve öğretim yapan kurumlardı. Selçuklu medreselerinde Kur'an, Kur'an İlimleri, Fıkıh (İslam Hukuku), Tefsir (Kur'an yorumu), Hadis, Sarf (Kelime türetme), Faraiz (Miras Hukuku), Akaid (İnanç esasları), Vaaz, Belâgat (Güzel konuşma), Kelâm, Tıp, Tarih, Coğrafya, Musiki, Hat, Felsefe, Mantık, Matematik, Astronomi, Geometri, Fizik, Lügat, Dil ve Edebiyat dersleri okutulmaktaydı (Tekin, 2012; Kemaloğlu, 2015). Hangi derslerin okutulacağı medrese vakfının gaye ve imkânlarına göre olurdu. Anadolu Selçuklu medreselerindeki eğitim şekli de klasik İslam medrese eğitimine paralel olarak gelişme göstermiştir (Kemaloğlu, 2015). Anadolu Selçuklularında Hadis, Fıkıh, Kelâm, Fizik, Kimya, Astronomi, Matematik, Belâgat, Edebiyat, Tıp gibi dersler okutulmaktaydı (Çay, 1984). Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında medreselerin işleyişi, eğitimi ve buna gibi birçok özellikleri büyük benzerlik göstermektedir. Aralarındaki farklar yok denecek kadar azdır. Ancak medreseler verilen dersler açısından incelendiğinde Nizamiye Medreselerinde Fars Edebiyatı, Nahiv (Kelimelerin cümle içindeki görevini inceleme), Hitabet, Sarf, Müsellesat ve Nücum gibi dersler olmasına karşın, bu dersler Anadolu Selçuklu medreselerinde okutulmamaktaydı (Güven, 2013).

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa faaliyetlerinin sayısal dökümünü vermek bir anlamda Anadolu'da medreselerin ne kadar etkin bir role sahip olduğunun da göstergesidir. Varlığı saptanan ve günümüze ancak %55'i ulaşabilmiş bu yapılara, arasında tıp eğitiminin de yapıldığı Darü's-şifaların da eklenmesiyle takribi 135 medrese olduğu görülür (Kemaloğlu, 2015). Ancak bunların bazıları bir hayli bakımsız durumdadır veya çok az bir parçası ayakta. Çalışmamızda Anadolu'daki medreselerin bilgilerine mümkün olduğunca yer verdik ve mümkün olduğunca ayrıntılı ifade etmeye çalıştık. Bu tablolarda Anadolu'da Türklerin inşa ettiği medreselerin yerini, yapılış tarihini, yaptıran kişiyi, eğitim türünü belirttik. Tüm medreselerin eğitim türüne ait bilgileri belirlemek maalesef mümkün olmadığından tabloda bazı gözeler boş bırakıldı. Bunun dışında medreselerin bir miktar mimarisini ve bu dönemde bilim dünyasına çok önemli eserlerle çok büyük katkı sağlayan ilim adamlarını ve eserlerini sunmayı amaçladık. Tabloları oluştururken bilgilerin doğruluğu açısından birden fazla kaynağa başvurarak Anadolu'daki illeri baz aldık ve okuyucuya kolaylık olması açısından illeri alfabetik olarak sıralamaya çalıştık. Bunları tek bir tablo olarak sunmuş olsaydık tablo tek bir sayfaya sığamayacak kadar büyük olacaktı. Ayrıca okuyucu için akıcı bir anlatım sağlamak adına tablolar arasına konuyu vurgulayan önemli açıklamalarda bulunduk. Ayrıca illerin baz alınmasındaki diğer bir önemli neden Anadolu'da kurulmuş devletlerin ve beyliklerin başkenti olma, kültür merkezi olma gibi bazı özelliklerinin olması ve buna bağlı olarak konunun akışı içinde bunlardan söz edileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Ayrıca bu çalışmada medreselerin mimari açıdan tipolojisine tablolarda ayrı ayrı değinilememiştir. Mimari özelliklerinde genel olarak iklim koşullarının önem kazandığı, açık ve kapalı avlulu olma durumunun bulunduğu ilin hava koşullarına göre değiştiğini söyleyebiliriz.

Anadolu'da medreseler kat ve eyvan sayılarına, revaklarının destekli olup olmamasına, taç kapılarına (portal) göre sınıflandırılabilir. Bu açıdan medreseleri tipolojileri detaylarıyla ele almak, mimarlık ve sanat tarihi alanlarına bağlı olarak gerçekleştirilebilecek bir başka çalışmanın konusu olarak daha fazla önem kazanacaktır. Anadolu'daki medreseleri, kuruldukları illeri baz alarak incelemek amacıyla hazırladığımız ilk tablo aşağıda görülmektedir:

Tablo 1. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 1

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Hisarardı Medresesi	Afyonkarahisar	1233	1. Alâaddin Keykubad	
Taş Medrese	Afyonkarahisar/ Çay	1278	3. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Yusuf bin Yakup Bey	
Bedriyye Medresesi	Aksaray		Danışmendoğullarından Nizameddin Yağıbasan'ın oğlu Bedreddin Yusuf	
Amasya Gök Medrese	Amasya	1267	Seyfeddin Torumtay	
Halifet Gazi Medresesi	Amasya	1209-1210	Danışmendoğullarından Emîr Halifet Gazi	
Amasya Darüşşifası	Amasya	1308-1309	İlhanlı Hükümdarı Sultan Olcaytu Mehmed Han'ın eşi İlduş Hatun'un kölesi Anber b. Abdullah ile Anadolu Emîri Ahmed Bey	Tıp
Selçuklu (İmaret, Ulu Cami) Medresesi	Antalya	13.yy	1. Gıyaseddin Keyhüsrev	
Gıyaseddin Keyhüsrev (Atabey Armağan) Medresesi	Antalya	1239	2. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Armağan-şah bin Abdullah	
Karatay Medresesi	Antalya	1250-1251	2. Alâaddin Keykubad Dönemi'nde Selçuklu veziri Emîr Celâleddin Karatay	
Sinanettin Medresesi	Antalya	1319	Hamitoğullarından El Emin Sinanettin Calis	
Ramazanoğlu (Ulu Cami) Medresesi	Adana	1540	Ramazanoğlu Piri Mehmet Paşa	
Yağ Cami Medresesi	Adana	1558	Ramazanoğlu Piri Mehmet Paşa	
Süleyman Paşa Medresesi	Bursa	1316-1358	İznik valisi Orhangazi'nin oğlu Süleyman Paşa	
İhlasiye Medresesi	Bitlis	1216	Yaptıran kişi kesin olarak bilinmiyor. Ancak 1589'da 5. Şerefhan onardı	

Çankırı Dârü'l Hadis'i ve Dârü's-şifâ'sı	Çankırı	1235	2. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Atabey Lala Cemâleddin Ferruh	Hadis, Tıp
Alaca Hüseyin Gazi Medresesi	Çorum/Alaca	13. yy		
Mesudiye Medresesi	Diyarbakır	1198-1223	Artuklu Beyi 2. Ebû'l Muzâffer Sukmân	Fıkıh
Zinciriye (Sincariye) Medresesi	Diyarbakır	1198	Artuklu Beyi (Meliki) Sincar	

Tablo1'de Birinci Beylikler Dönemi'nde Danişmentoğulları Aksaray'da, Artukoğulları ise Diyarbakır'da medreseler yaptırmıştır. Hamitoğulları ve Ramazanoğulları ise İkinci Beylikler Dönemi'ne rast gelmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Erzurum, Kırşehir, Amasya ve Tokat'ta çok sayıda askeri, dini, sosyal ve eğitim faaliyetleri için önemli yapılar yapılmıştır. Bu yapılar içinde o dönemin eğitim-öğretimi ve sağlık hizmetleri için medreseler inşa edilmiştir. İlhanlılar Anadolu'da Erzurum bölgesinde hâkimiyet sürerken, özellikle İslamiyet'i kabul ettikten sonra medrese yapımına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Tablo 2. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 2

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese	Erzurum	1253	Selçuklu Sultanı Rükneddîn Kılıç Arslan'ın kızı Hüdavend (Hundi) Hatun	
Yakutiye Medresesi	Erzurum	1310	İlhanlı sultanı Ulcayto ile Askeri Vali Hoca Cemalettin Yakut	
Ahmediye Medresesi	Erzurum	1314 veya 1323	Ahmet bin Ali bin Yusuf	Hadis
Ümmühan Hatun Medresesi	Eskişehir/ Seyitgazi	1205-1211	1. Gıyaseddin Keyhüsrev	İslami İlimler
Meydan Medresesi	Hakkâri	1472	Akkoyunlular Dönemi'nde	
Taş Medrese	Isparta	1237	2. Gıyaseddin Keyhüsrev	
Dündar Bey Medresesi	Isparta	1301	Hamidoğlu Dündar Bey	
Atabey Ertokuş Medresesi	Isparta	1224	Ertokuş bin Abdullah	Astronomi, Tıp (su

				sesi ile eğitim)
Taş Medrese	Kahramanmaraş	15.yy	Dulkadiroğlu Beyliği Hükümdarı Alaüddin Bey	
Hatuniye Medresesi (Nefise Sultan Medresesi)	Karaman	1382	Karamanoğlu Alâaddin Beyin eşi ve 1. Murat'ın kızı Nefise Sultan	
Yılanlı Dârü's- şifâ'sı	Kastamonu	1271	Çobanoğulları Muinüddin Süleyman Pervane'nin oğlu Ali	Tıp
Kırşehir Cacabey Medresesi	Kırşehir	1271- 1272	3. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Nurettin bin Cebrail Caca (Cacabey)	Astronom i Yüksek Okulu
Vacidiye Medresesi	Kütahya	1314- 1315	Germiyanlı Emîri Mübârizüddin Umur b. Savcı	Astronom i

Tablo 2'deki Karamanoğulları, Germiyanogulları, Hamidoğulları, Çobanoğulları ve Dulkadiroğulları ikinci dönem Anadolu Beylikleridir. Bu illerdeki medreseler Selçukluların medrese geleneğinin bir devamı olarak görülebilir.

Medreseler, Orta Asya ve İran'da gelişen, İslamiyet'ten sonraki Asya Türk mimarisinin etkisiyle inşa edilmiştir (Kemaloğlu, 2015). 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya Türk göçlerinin olması ile Büyük Selçukluların İran'da gerçekleştirdikleri Türk-İslam mimarisıyla, Anadolu kültürünün kaynaşmasından yeni bir sanat anlayışı oluşmuş, bu doğrultuda çok güzel ve değerli eserler meydana gelmiştir. Bu eserlerin daha sonra Anadolu Beylikleri ve Osmanlı mimari sanatına da temel oluşturduğu görülmüştür (Öngül, 2003). Medreselerin en gelişmiş ve en güzel örnekleri Anadolu'da görülmüştür. Özellikle Danişmentliler ve Artuklular bu konuda önemli eserler veren beyliklerdir. Artuklular Diyarbakır, Harput, Mardin, Urfa, Danişmentliler ise Amasya, Çorum, Kırşehir, Malatya, Niksar, Sivas, Tokat'ta hâkimiyet sürmüşlerdir. Kısacası, Artuklular Güneydoğu Anadolu, Danişmentliler Orta ve Doğu Anadolu ile kısmen Karadeniz bölgesine yerleşmişlerdir (Doğan, 2013).

Kayseri ve Konya Selçuklular Dönemi'nde kültürel hayat ve medreseler bakımından oldukça zengin şehirlerdi. Melikşâh tarafından Anadolu'nun fethine memur edilen Süleyman Şah kısa zamanda İznik'e kadar tüm Anadolu'yu ele geçirerek 1077 tarihinde devletini kurdu ve böylece Anadolu Selçuklularının ilk başkenti de İznik oldu. Ancak Haçlılarla yapılan savaşlar ve yaşanan bazı yenilgiler yüzünden 1. Kılıç Arslan başkenti Konya'ya taşıdı. Bu nedenle bu dönemde Kayseri, Konya ve Sivas birçok açıdan en önemli yerleşim yerleri haline geldi (Doğan, 2013). Anadolu Selçuklu Dönemi'nde yapılan ilk medrese 1193 yılında Kayseri'de yapılan Koca Hasan Paşa Medresesidir (Cahen, 1979-1981; Kemaloğlu, 2015). Konya ve Kayseri Selçukluların ilim hayatında önemli bir yere sahip olduğu için bu medreseleri ayrı tablolarda (Tablo 3 ve Tablo 4 olmak üzere) vermeyi uygun bulduk.

Tablo 3. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 3 (Kayseri İli)

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Gıyasiye Tıp Medresesi	Kayseri	1205-1206	1. Gıyaseddin Keyhüsrev	Tıp, Hastane

(Gevher Nesibe Hatun Dârü's-şifâ'sı)				
Kayseri Hunat Hatun Medresesi	Kayseri	1237	1. Alâaddin Keykubat'ın eşi Mahperi Hunat Hatun	Astronomi
Kayseri Hoca (Koca) Hasan Medresesi	Kayseri	1193 (Anadolu'daki en eski medresedir)	Vezir Hoca (Koca) Hasan	
Serâceddin (Küçük Huand) Medresesi	Kayseri/Melikgazi	1238-1239	Kayseri Emîri Serâceddin Lala Bedir	
Sahabiye Medresesi	Kayseri	1267	2. İzzeddin Keykavus ve 4. Kılıç Arslan'ın veziri Sahip Ata Fahrettin Ali	
Hacı Kılıç Medresesi	Kayseri	1249	2. İzzeddin Keykavus zamanında Selçuklu veziri Ebûl Kasım Ali Tûsi	
Köşk Medresesi	Kayseri	1341	Eretnaoğlu Sûli Paşa	
Şifaiye Medresesi	Kayseri	1211	1. Gıyasettin Keyhüsrev Dönemi'nde	
Gülük (Kölük) Medresesi	Kayseri	1135-1142	Danışmentlilerden Melik Nizameddin Yağıbasan	
Avgunu Medresesi	Kayseri	13. yy.		

Anadolu Selçuklu Devleti'nde, devletin resmi olarak mezhebi Hanefi olduğundan, medreselerde ders veren müderrislerin de Hanefi mezhebinden olması, ayrıca önemsenen bir durumdu. Bu hususun vakfiye ve kitabelerde kaydedildiği görülmüştür (Önder, 1962; Birekul, 2018).

Anadolu Selçukluları Devleti'nde ilk medreselerin kurulması, ülkede siyasi iktidarın sağlanıp kültürel faaliyetlerin yürütülmeye başlanması 2. Kılıç Arslan devrine rast gelmektedir (Kemaloğlu, 2015). Daha önce de belirttiğimiz üzere Konya Anadolu Selçuklularının ikinci başkentidir. Bu nedenle bu ildeki medreseler ayrı bir tabloda, yani Tablo 4'de verilmiştir:

Tablo 4. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 4 (Konya İli)

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Konya Dârü's-şifâ'sı	Konya	1113	2. Melikşah	Tıp
Ali Gav (Mahmudiye) Medresesi	Konya	12.-13. yy.	Ali Gav	

Altun Aba (İplikçi) Medrese	Konya	1200	2. Kılıç Arslan Dönemi'nde Sipehsâlâr Şemseddin Altun Aba	Fıkıh
Sırçalı Medrese (Muslihiye Medresesi)	Konya	1242	2. Gıyasettin Keyhüsrev zamanında Emir Bedreddin Muslih	Fıkıh
Küçük Karatay (Kemaliye) Medresesi	Konya	1248	2. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde Celaleddin Karatay'ın Kardeşi Kemaleddin Rumtaş	Tefsir, Fıkıh, Hadis
Akşehir Taş Medrese	Konya/Akşehir	1250	2. İzzeddin Keykavus ve 4. Kılıç Arslan'ın Vezir Sahip Ata Fahreddin Ali	Fıkıh, Tıp
Karatay-ı Kebir Medresesi	Konya	1251	2. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde Emîr Celaleddin Karatay	Astronomi, Fıkıh, Tefsir, Hadis
Atabekiyye (Atabey) Medresesi	Konya	1256	Atabek Fahrettin Aslandoğmuş	Fıkıh
İnce Minareli Medrese	Konya	1264	Vezir Sahip Ata Fahreddin Ali	Hadis
Hatuniye (Devlet Hatun) Medresesi	Konya	1213	1. İzzeddin Keykavus'un eşi Raziye Devlet Hatun	
Hasbey Darü'lhuffazı	Konya	1421	Karamanoğlu Hacı Hasbeyoğlu Mehmet	
Nasuh Bey Darü'lhuffazı	Konya	15. yy	Karamanoğlu Cambazzâde Nasuh Bey	
Kadı Kalemşah Medresesi	Konya	13. yy	Selçuklu ilim adamı Kadı Kalemşah (Ahi Taceddin Kalemşah)	
Molla-i Atik (Gühertaş) Medresesi	Konya	1232	1. Alaaddin Keykubad'ın Lalası Bedreddin Gühertaş	
Velediye Medresesi	Konya	1232	Sultan Veled	
Nizamiye (Nalinci) Medresesi	Konya	1237	2. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde Emîr Nizameddin Ebi'l Hasan Ali	Fıkıh, Kelam
Tacü'l Vezir Medrsesi	Konya	1239	2. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Vezir Tacüddin Ahmet	

Medreseleri dönemin, sultanları, vezirleri, üst düzey devlet adamları, sultanın ailesinden bazı kişiler ve maddi durumu iyi olan hayırsever insanlar yaptırmışlardır. Tıp medreseleri Dârü's-şifâ olarak nitelendirilmekteydi ve bu kurumlar eğitim ve hastane olarak iki işleve sahipti (Doğan,

2013). Hastane yapmaya ilk önem veren Türkler kesinlikle Selçuklulardır (Atçeken ve Bedirhan, 2004).

Selçuklular devri sanat ve imar faaliyetleri açısından o kadar çok zengindir ki, binlerce saray, cami, mescit, imaret, han, hamam, dârü's-şifâ, medrese, çeşme, kervan-saray ve kale yapılmıştır. Bunların cepheleri, kapıları, pencere kenarları en güzel şekilde süslenmiştir. Kubbe kenarları, minber, mihrap ve şadırvanlarda Türk mermer taş-işçiliği, kapı ve pencere kapaklarında Türk kakmacılık ve oymacılığı kullanılmıştır.

Tablo 5. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 5 (Mardin İli)

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Semanin (Şehidiye) Medresesi	Mardin	1201-1239	Artukoğullarından Artuk Arslan	
Altunboğa Medresesi	Mardin	13.-14.yy.	Artukoğullarından Melik Mansur	
Melik Mansur (Şeyh Aban, Şeyh Libben ve Haliliye) Medresesi	Mardin	13.-14.yy.	Artukoğullarından Melik Mansur	
Hacı Maruf (Beyt il Artuki veya Marufiye) Medresesi	Mardin	13.yy.		
Şah Sultan Medresesi	Mardin	15.-16.yy.	Akkoyunlu İbrahim Bey'in eşi Şah Sultan	
Muzafferiye Medresesi	Mardin	13.-14.yy.	Artukoğullarından Melik Muzaffer Karaaslan	
Hüsamiye Medresesi	Mardin	12.yy.	Hüsameddin Timurtaş	
Zinciriye Medresesi (Sultan İsa Medresesi)	Mardin	1385	Artukoğlu Sultanı Melik Zahir İsa	
Kasımpaşa (Kasımiye ya da Kasım Padişah) Medresesi	Mardin	1502	Akkoyunlu Padişahı Kasım	
Harizm (Taceddin Mes'ud) Medresesi	Mardin /Kızıltepe	1211	Artukoğulları Sultanı Nasırüddin Artuk Arslan serbest bıraktığı kölesi Tacettin Mesut bin Abdullah	
Hatuniye Medresesi	Mardin	1185	Artuklu Sultanlarından Necmeddin Alpi'nin eşi Sitti Razviye	
Mardin Eminüddin Külliyesi	Mardin	1108-1112	Artukoğullarından Necmeddin İlğazi ve kardeşi Eminüddin	Tıp

Ünlü Rus Tarihçisi Gordlevski (1988) "Anadolu Selçuklu Devleti" adlı kitabında Anadolu'yu birçok tarihçi gibi "Küçük Asya" olarak nitelendirmiştir. Bu kitabında "Selçuklular tüm Anadolu'da cömert elleriyle üstün sanat yapıtları gerçekleştirdiler. Yollar, han ve kervansaray gibi kamuya ait

kurumlar yaptılar. Toplumun pratik gereksinimlerini karşılamaları için yapılan bu yapılar kentleri güzelleştirirken, camiler, medreseler, darülacezeler gibi sanat yapıtlarının özelliklerini taşıyordu. Toplumsal yapıtların kurulduğu yerler sadece başkent ya da Küçük Asya ortalarındaki kentler değildi. Selçuklu egemenliğinin olduğu uzak bölgelerde de benzer amaçlarla kullanılan dönemi yansıtan yapıtlar yapılmıştır” ifadesiyle bu yapıtların ne kadar geniş bir bölgeye yayıldığını belirtmiştir (Gordlevski, 1988; Güven, 2013). Anlaşılacağı üzere Selçuklu Türkleri topraklarında sadece eğitim-öğretim hizmetini değil, diğer devlet hizmetlerini de en uzak noktalara götürmüşlerdir. Görülüyor ki, bu bölgelerde de amaç sadece güvenliği sağlamak değil, birçok açıdan halka hizmet götürmek ve eğitim-öğretimi desteklemektir.

Tablo 5 ve 6'ya bakıldığında 1. Dönem Beyliği olan Artukoğulları Mardin’de, 2. Dönem Beylikleri olan Germiyanogulları, Menteşeoğulları, Ramazanoğulları ve Karamanoğulları hüküm sürdükleri bölgelerde medreseler yaptırmışlardır.

Tablo 6. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 6

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Büyük Ateş Medresesi (Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi)	Malatya	1224	Mir-i ümera Şahabeddin Hızır	
Gazi Ahmet Medresesi	Muğla	1391	Menteşe Beyi Gazi Ahmet Bey	
Kubat Paşa Medresesi	Mersin	1553	Ramazanoğulları’ndan Piri Paşa’nın Kardeşi Kubat Paşa	
Taşkınpaşa Medresesi	Nevşehir/ Ürgüp	1350- 1355	Karamanoğulları Dönemi	
Niğde Ak Medrese (Ali Bey Medresesi)	Niğde	1409	Karamanoğlu Sultanı Alâaddin Ali Bey	
Pervane Medresesi	Sinop	1261	Selçuklu Veziri Mûinüddin Süleyman Pervane	
Alâiye Medresesi	Sinop	1262	Selçuklu Veziri Mûinüddin Süleyman Pervane	

Türkler eski dört veya çok köşeli kule biçimli minare yerine, yivli, yüksek ve ince minare şeklini İslam âlemine kazandırmıştır. Orta çağ Türk mimari eserlerine yazılan ayet ve duaların yazı şekillerinde Selçuklu tarzının bir parçası olan “Selçuklu sülüsü” ve “Selçuklu neshi” yapıtların zarafetini arttırmıştır. Türk yapıtları üzerinde aslan, kuş, boğa, ejderha, çift başlı kartal kabartmaları bulunmaktadır. Yakın şarkta Selçuklular ile başlayan Anadolu Beylikleri ile Osmanlı Devleti’nde en muhteşem şeklini alan mimari üslup ve sanatlar Türkleri yeryüzünde mevcut üç orijinal mimariden biri yapmıştır. Bu üç mimari türü, Grek, Roma ve Türk’tür (Kafesoğlu, 2014). Selçukluların mimaride taş kullanımı da dikkat çekicidir. Türlerin geldiği bölge olan Orta Asya’da taş yoktu ve Türkler Malazgirt savaşıyla Anadolu’ya gelince yeni bir malzeme olan taşla tanıştılar. Taşla kapıları süslediler ve girişleri görkemli bir hale getirdiler. Taş işlemeciliğinde Bizans zamanında görülmeyecek kadar incelikli yenilikler yaptılar (Atçeken ve Bedirhan, 2004).

Selçuklu camilerinde Osmanlı’daki gibi büyük kubbe anlayışı yoktu. Bizanslılarda olduğu gibi kubbeler dairesel değil, külah gibi sivridir. Kubbeler küçük ve mihrabın önünde olurdu. Minareler

kalın ve bazıları köşeli olurdu ve camilerin avluları vardı. Külliye biçiminde bir yapının içinde medreseler, camisi ile birlikte yer alırdı. Külliye, medreseyle birlikte, cami, imarethane, bimarhane, bedesten, kervansaray olan kompleks yapılardır. Bu yapıların bir avlusu vardır ve avlunun ortasında da cami bulunmaktadır. Kenarlarda ise medrese, imarethane, bedesten, bimarhane ve kervansaray bulunmaktadır. Bazen bimarhaneyle medrese birleşik yapıda inşa edilmiştir.

Medreselerin mimarisinde, büyük bir giriş vardır, bulunduğu yerdeki iklime göre kapalı veya açık avlusu olur ve avlunun etrafında teraslar vardır. Teraslar yazlık sınıf olarak kullanılır ve içeride kapalı kışlık bir derslik vardır. Onun dışında öğrenci odaları ve medresenin türüne göre hasta odaları bulunmaktadır.

12. yüzyılda Sivas, Niğde ve Tokat illeri önemli birer kültür merkezi olmuşlardır. Anadolu'da Danışmentlilerin Tokat'ta, Artukuluların ise Mardin'de yaptırttığı medreseler hâlâ günümüze dek gelebilmiştir. Bu kültür ve eğitim merkezlerinin hamisi olan dönemin hükümdarları kültür hayatına büyük önem vermişlerdir.

Medreseler, ilim merkezi olmanın yanı sıra her türlü fikre açık, düşünce özgürlüğüne değer veren kurumlardır. Devlet medrese ile müderrisin muhtariyet ve masuniyetini (dokunulmazlığını) korurken, bir anlamda düşünce özgürlüğünü de korumaktaydı (Öngül, 2003).

Medreselerin yapıldığı bölgedeki iklim özellikleri medreselerin planını etkilemiştir. Anadolu'nun sıcak şehirleri olan Diyarbakır, Mardin ve çevresindeki medreseler açık ve büyük avlulu inşa edilmişken, Tokat, Niksar, Konya gibi karasal iklimin daha fazla etkili olduğu medreseler kapalı olarak yapılmıştır (Doğan, 2013).

Tablo 7. Anadolu Topraklarındaki Medreselere Ait Bilgiler 7

Medrese Adı	Medrese Yeri	Yapılış Tarihi	Yaptıran Kişi	Eğitim Türü
Keykavus Dârü's-şifâ'sı	Sivas	1217-1219	1. İzzeddin Keykavus	Tıp, Hastane
Sivas Gök Medrese	Sivas	1271	2. İzzeddin Keykavus ve 4. Kılıç Arslan'ın Veziri olan Sahip Ata Fahreddin Ali	Astronomi, Fıkıh
Divriği Medresesi	Sivas	1228-1229	Mengücek Beyi Ahmed Şah'ın eşi Adil Melike Turan	Fıkıh, Tıp
Sivas Şifahiye Medresesi	Sivas	1217	1. İzzeddin Keykavus	Tıp
Sivas Burûciye Medresesi	Sivas	1271	3. Gıyaseddin Keykavus zamanında Selçuklu Veziri Hibetullah Burûcirdî oğlu Muzaffer	Fizik, Kimya, Astronomi
Çifte Minareli Medrese	Sivas	1271	İlhanlı Veziri Şemseddin Mehmed Cüveyni	Hadis, Fıkıh
Yağlıbasan Medresesi	Tokat/Niksar	1157	Danışment Beylerinden Melik Nizamettin Yağlıbasan	

Çukur Medrese	Tokat	1164	Danışment Beylerinden Melik Nizamettin Yağıbasan	
Gök Medrese (Pervane Bey Medresesi)	Tokat	1275	Selçuklu Veziri Mûniddin Süleyman Pervane	Tıp

Tablo 7’de Danışmentlilerin Tokat’ta önemli medreseler yaptırdığını görmekteyiz. Çünkü Tokat/ Niksar Danışmentlilerin baş şehriydi ve 1. Dönem Beyliklerinden biri olan Danışmentliler, Artuklular gibi bilime çok değer vermiş ve Anadolu’nun ilim hayatındaki etkin rolüyle medrese yapımında etkili olmuşlardır.

Selçuklu Medreselerinden Yetişmiş İlim Adamları

Selçuklularda ilim adamları aynı zamanda müderristirler. En önemli vezirleri Nizam’ül Mülk de devlet eliyle medrese geleneğini başlatan bir ilim adamıdır. Selçuklu sultanları ilim adamlarını himayeleri altına alıp ilimle ilgilenmişlerdir. Medreselerde müderrislerin masraflarının çok yüksek olması dedikodusuna karşı Nizamü’l-Mülk Sultan Melikşah’a şu savunmayı yapmıştır: “Ey âlemlerin sultanı, orduna bunun birkaç mislini harcıyorsun. Bu askerlerin okları bir milden öteye varamaz. Hâlbuki ben sana öyle bir manevi ordu vücuda getirdim ki, onların duaları ok gibi arşa ve Tanrı’ya kadar yükselir” (Turan, 1980).

Biz de öncelikle tablolarımızı oluştururken Nizam’ül Mülk ile başlamak istedik. Çünkü Nizam’ül Mülk zeki, başarılı, sağduyulu ve ileri görüşlü bir vezir olarak devlet eliyle medrese kurma geleneğini başlatan, “Siyasetnâme” adlı önemli eserin sahibi ve iki önemli Selçuklu sultanına vezirlik yapmış bir kişidir.

Tablo 8. Selçuklular Dönemi’ndeki Bazı İlim Adamlarına Ait Bilgiler

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri	Alanı	Dönemi	Hükümdarı
Nizam’ül Mülk	Siyasetnâme	Siyaset	1018-1092	Sultan Alparslan ve 1. Melikşah
İbnü’t Tilmîz Hibetullah İbn Sâid	1. Şerhu ehâdisin nebeviyyetin teştemilu ala mesail tıbbiyye; 2. Makaletun fi’l-fasd; 3. el-Akrabâzîn; 4. el-Mucezu’l-Bimaristanî	Tıp	1073-1165	Sultan Sencer
Abdülkerim eş-Şehristânî	1. El-Milel ve’n-nihal; 2. Nihâyet el-İkdâm; 3. Musâraât el-felâsife	Felsefe	1076-1153	Sultan Sencer
İsmail bin Hasan el-Cürcânî	1. Zahire-i Harezmsahî; 2. el-Agrâzü’t- Tıbbiye ve’l Mebâhisü’l- Alâ’iyye;	Tıp	1042-1137	Sultan Sencer

	3. Zübtedü't-tıbb; 4.el-Ecvibetü't-Tıbbiyye; 5.Tekiretü't-Tıbb; 6.Yadîgar			
Kadı Siraceddin	1. Et-tahsilü Muhtasar-ı Mahsûl; 2. Şerhü'l-Vecizülü'l-Gazali; 3. Muhtasar-ı Şerhi's Sünne Lil-Begavî; 4. Beyânü'l-Hak	Mantık, Kelam	1198- 1283	Rükneddin Süleyman Şah
Hacı Bektaş-ı Veli	Makalat	Fıkıh	1209- 1271	1.Gıyaseddin Keyhüsrev
Ahi Evren Hace Nasîrü'd- din Mahmud	1. İlmu't-teşrîh; 2. Tabsire; 3. Letaif-i Hikmet; 4. İhvanü's-safs risaleleri	Ahiliğin fikir babası, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tıp	1171- 1261	
Ismail Ebul-Iz Bin Razzaz El- Cezeri	1. Kitabü'l Cami Beyn'el İlmi ve'l- Ameli en Nafi fi Sınaati'l Hiyel; 2. Fi Ma'rifeti'l-Hiyeli'l- Hendesiye	Fizik, Sibernetik, Robotik, Mekatronik	1136- 1206	Atuklu Sultanı Kara Arslan ve torunu Emîr Nâsirü'd-din Mahmud

Türkler 10. yüzyıldan itibaren Müslümanlığa geçmeye başladılar ve büyük bir çoğunluğunun İslamiyet'i kabul etmesi uzun bir zaman aldı. Aslında 10. yüzyılda İslam Medeniyeti bir gerileme dönemine girmişti. Bu arada Türklerin İslam âlemine girmesiyle İslamiyet yeniden bir yükselişe geçti ve yüzyıllarca korundu. Haçlı orduları ve Hristiyan devletlerin saldırılarına karşı İslam'ın hamisi olan Türkler, siyasi ve askeri alanda önemli yenilikler yaptılar (Akpınar, 1999).

11. yüzyılın sonları ve 12. yüzyılın başlarında iç karışıklıklar nedeniyle Anadolu'daki bilim hayatına ilişkin olarak net bir şey söylemek biraz zordur. 12. yüzyılda Anadolu'daki Türk Devletlerinin hükümdarlarının çoğu bilimle ilgilenmiş ve bilime, bilim adamına önem vermiştir. 12. yüzyılın sonları ve 13. yüzyılda Anadolu'da bilim ve edebiyatın gelişmesine yardım eden kurumlar oluşmuş ve sayıları da bu dönemde bir hayli çoğalmıştır (Unat, 2011).

Anadolu Beylikleri Dönemi'nde ise hükümdarların ilimle ilgilenmesi daha geç olmuştur, çünkü beylik kurucuları ilk başta eski uç beyleri oldukları için ilimle şahsi olarak ilgilenmeleri biraz daha geç olmuşsa da sonra ilimle oldukça yakından ilgilenmişlerdir. 13. yüzyılda neredeyse bütün Selçuklu şehirlerinde bir veya birden fazla medrese bulunmaktaydı. Selçuklu sultanlarının bilim adamlarına saygı duyması ve değer vermesi, her alanda bilim adamının yetişmesine neden olmuştur. Özellikle Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya sığınan âlim, şair ve mutasavvıfların sayısında önemli bir artış olmuştur (Turan, 1980).

Selçuklularda Sultanlar ilme ilgi duymakla kalmamış, ilim adamları ile bir araya gelmiş ve onlarla yakın ilişkiler içinde olarak kendilerini ilmî alanda zenginleştirmişlerdir. Süryani Mihail'e göre Sultan 2. Kılıç Arslan felsefe ile uğraşmış ve bu konudaki bazı ilmî araştırmalara katılmıştır. Tarihçi İbn Bibi ise, 1. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İbn Sina'ya hayran olduğunu dile getirmiştir (Bayram, 2001).

Selçuklularda medreselerin gelişmesi hadisesine genel olarak bakıldığında, İslami değerlere sahip veli insan tipinin toplumda yaygınlaşması ve hayata bakış açısıyla İslami özelliklere sahip olması eğitim-öğretimin en temel özelliğidir (Togan, 1981; Güven, 2013). Âlim, tarihçi, astronom, mutasavvıf, din âlimi, filozof, matematikçi, sanatkâr, edip ve şairlerin çoğu medreselerde, vakfedilen müesseselerde hocalık yapmış ya da yetişme olanağı bulmuştur. Bundan başka Selçuklu saraylarında sultandan himaye görmüşlerdir (Turan, 2005; Yeşildurak, 2015).

Tablo 9. Selçuklular Dönemi'nde Tarih Alanındaki İlim Adamlarına Ait Bilgiler

İlim Adı	Adamının İsim Eserleri	Alanı	Dönemi	Hükümdarı
İbn-i Bibi	1. El-Evâmirü'l-Alâ'ye fi'l-umûri'l-Alâ'ye ve Selçuknâme	Tarih	1192-1280	1. Keyhüsrev
Kerimeddin Aksarayı	Müşameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahyar	Tarih	13.-14. yy.	Sultan 2. Mesud ve 3. Keykubad
Kadı Ahmed el-Hüseyn en-Negîdî	El-Veledü's-şefik	Tarih	-1334	İlhanlılar'dan Ebû Said Bahadır Han
Kadı Burhaneddîn Ebû Nasr b. Mes'ûd Anevî	Enis'ül-kulûb	Tarih	1144-1212	1. İzzeddîn Keykavus
Ravendî	Râhatu's-sudûr ve âyetü's-sürûr	Tarih, Şair	-1207	1. Gıyâseddin Keyhüsrev

Medreseye ilk giren kişi kıdemsiz bir öğrenci olmaktadır. Eğitimini tamamladıktan sonra uygulamalı bir eğitim süreci başlar. Bu uygulamalı eğitim sürecini müderrisin gözünde bitirdiği zaman ve müid kadrosu boşalırsa, öğrenci müid olurdu. Öğrenci müid olarak belli bir süre geçirdikten sonra imtihanlar başlar. İmtihani geçtikten sonra müderris öğrencinin icazetnamesini hazırlar. Öğrenci müderrisin icazetnamesini hazırlamasının beklerken rütbesi nöbet olur. İcazetnameyi aldıktan sonra öğrenci ya mesleğini yapabilir ya da koşulları tamam ise müderris olabilir. Medreselerdeki ilim adamlarının unvanları ve bugünkü karşılığı ise, müderris (profesör), müfid (doçent) ve müid (asistan) olarak ifade edilebilir (Öngül, 2003).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın (1077-1086) babası Kutalmış'ın astronomi ile meşgul olduğu tarihçi İbn el-Esir'in yazdıklarından anlaşılmaktadır. Ermeni vakayinamecisi Sempad ise, 1. Alâaddin Keykubad'ın astrolojiye meraklı olduğundan bahseder.

Astronomi alanında Selçuklularda önemli alet yapan ilim insanları vardır. Bunlardan biri 1332 yılında vefat etmiş Sivaslı Eminüddin Abdurrahman İbn Ömer, astronomi ve matematik alanında çalışmış, Usturlab ve Rub el-müceyyeb aletlerini yapmıştır. Bundan başka El-Hocendî, El-Alet el-Şamile aletini yapmış, El-Bedî el-Usturlâbî ise bu aleti düzenlemiştir (Unat, 2011).

Astronomi ile uğraşan ilim adamları matematik ve matematiğin alt kollarıyla ilgili alanlarda da bilgi sahibiydiler. Aritmetik, Cebir, Geometri, Trigonometri ve İstatistik matematiğin alt dallarıdır. İstatistik, Selçuklularda sosyal hayatı ilgilendiren konularda kullanılmıştır. Özellikle İran coğrafyasında yaptıkları nüfus sayımlarının yanı sıra devletin gelir-gider hesaplamalarında sayısal istatistik bilgilerinin kullanıldığını söyleyebiliriz (Göker, 1989; Yeşildurak, 2015).

Tablo 10. Selçuklular Dönemi'nde Astronomi Alanındaki İlim Adamlarına Ait Bilgiler

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri	Alanı: Astronomi	Dönemi	Hükümdarı
El-Bedî el-Usturlâbî	1. El-Zîc el-Mahmûdî; 2. el-Muribiü'l-Mahmûdî	Astronomi	-1139	Sultan Sencer ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmut
Ebû Hâtim İsfizârî	1. Âsâr-ı Ulvî; 2. Merâkizü'l-leskâl ve san'atü'l-kaffân; 3. Mukaddime fi'l-misâha; 4. Hulâsa-i Kitâbi'l-Hiyel; 5. Risaletü's-şebeke; 6. İhtisâr fi usûli Öklidis	Astronomi, Matematik, Fizik	-1121	2. Melikşah ve Sultan Sencer
Bahâüddin Harakî	1. Müntehe'l-idrâk fi tekâsîmî'l-eflâk; 2. Et-Tebsıra fi'ilmî'l-hey'e; 3. Risale fi'ameli zâtî'l-halak; 4. et-Telhîs fi adedi'l-vefk; 5. Târihu Merv.	Astronomi, Matematik, Coğrafya, Felsefe	1084-1158	Sultan Sencer
Zahîreddin Ali b. Zeyd b. Funduk el-Beyhakî	1. Cevami-u ahkam el-nücum; 2. Marifetü zât el-halak ve'l-usturlab	Astronomi	1100-1170	Sultan Sencer
Ebü'l-Feth Abdurrahmân Mansûr el-Hâzinî	1. Kitâbü Mîzânî'l-hikme; 2. ez-Zîcü'l-muteberü's-Sencerî es-Sultânî; 3. Risâle fi'l-âlât	Astronomi, Matematik, Felsefe, Mantık		Sultan Sencer
Hibetullah İbn Melkâ	Risaletun fi sebebi zuhuri'l-kevâkibi leylen ve hafâihâ nehâren	Astronomi	1077-1152	Muhammed Tapar ve Sultan Sencer
İb el-Kemal	Keşf el-Akabe	Astronomi		
Muvaffak Kayserî	Zubdet el-Hey'e	Astronomi		
Ebü Ali İbn Ebi el-Hasan el-Sûfî	Urcûze fi Suver-Kevâkib el-Sâbite	Astronomi		Kılıç Arslan
Esirüddin Ebherî	Mulahhas fi Sınâ'at el-Mecistî	Astronomi, Mantık, Felsefe, Matematik	-1265	

Nizamî-i Gencevi	Hamse ve Mahzen-i Esrar	Astronomi, Şair, Edebiyat, Matematik, Felsefe, Tıp, Coğrafya,	1141-1201 veya 1214	Irak Selçuklularından 3. Tuğrul
Zeyn el-Müneccim İbn Süleyman el-Konevî	Ahkâm-ı Sâl-i Türkan	Astronomi, Astroloji		
Kayserili İlyas bin Ahmed	Keşfü'l-akabe	Astronomi		Danışmendoğlu Melik Ahmed Gazi

Türkler İslam'ı kabul edip, bu medeniyeti tanıdıktan sonra, İslami eserlerin sayesinde ilmî ve felsefi konularda büyük ilerleme göstermişler ve birçok eser yazmışlardır. 10. yüzyıl sonları ile 11. Yüzyıl başlarında Uygur alfabesi yerine Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır (Toros, 2013).

Özellikle İran'da hâkimiyet kuran ve yıllarca hüküm sürmüş olan Selçuklular, Farsçayı devlet dili yapmışlardır. Bu sayede Fars kültürünün gelişmesine ve edebiyat dili haline gelmesine de önemli katkı sağlamışlardır. Böylece Farsça bu dönemde altın çağını yaşamaya başlamış ve Arapça sadece dini eserlerde kullanılmıştır. Selçuklu Sultanları ise şiire büyük önem vermiş ve bu dönemde şair ve yazarları himayeleri altına almışlardır (Kayhan, 2011).

Tablo 11. Selçuklular Dönemi'nde Şair Alanındaki İlim Adamlarına Ait Bilgiler

İlim Adı	Adamının Eserleri	Alanı	Dönemi	Hükümdarı
Fahreddîn Es'ad Gurgânî	Veys u Râmîn	Şair		Tuğrul Bey
Zahîreddîn-i Faryâbi	1. Rahîm İbrâhim tarafından Rubâiyyât 2. Emîr Hasan-ı Yezdgirdî'nin yazma ve basma nüshaları karşılaştırarak Dîvân-ı Zahîrüddîn-i Fâryâbî	Şair	1156-1201	2. Kılıç Arslan
Enverî Kaside	Külliyaû	Şair	-1151	Sultan Sencer
Hoca Dehhânî	Selçuklu Şehnamesi	Şair		1. Alâaddin Keykubad veya 3. Alâaddin Keykubad
Kâni'î, Ahmed b. Mahmûd et-Tûsî	Kelile ve Dimne ve Selçuklu Şâhnâmesi	Şair	-1273	1. Alâaddin Keykubad, 2. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve 2. İzzeddîn Keykâvus

Selçuklular şiirde maddi hislerin dünyevi zevklerin ve dış dünyaya yönelik izlenimlerin yerini zamanla dini, ahlaki ve tasavvufi bir bakışa açısı ve algılayış almıştır (Kayhan, 2011). Bu da hem şair hem de mutasavvıfların da ortaya çıkmasına neden olmuş gerek Moğol istilasından kaçarak

gerek Selçuklu sultanlarının davetiyle Anadolu'ya gelen ve düşüncelerini yayan mutasavvıfların varlığı bu topraklarda belirgin hale gelmiştir.

Türklerin İslam'ı algılama biçimi Arapların ve başka Müslüman milletlerinkinden farklıdır. Binlerce yıldır yaşayageldikleri ve kültürlerinin temel unsurlarını oluşturan, kendi kadim dinlerine ait pek çok unsuru İslam dini ile kaynaştırmışlardır. İnsanlığa tebliğ edilmiş bütün dinlerin temelinde “Güzel Ahlak” ve “Kul Hakkı” (bugünkü anlamıyla İnsan Hakları) bulunmaktadır. Selçukluların Anadolu'da gerçekleştirdikleri yer değiştirme işlemlerinde gösterdikleri hassasiyete bakılacak olursa yönetimleri altındaki insanlara şefkatle yaklaştığı görülür. Bu sayede muharebe yapmadan da farklı kültüre sahip birçok şehre hâkim olabilmişlerdir (Kılıç, 2015).

Tablolarda ilim adamlarına yer verirken Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu Devletleri yanı sıra 1. ve 2. Anadolu Beylikler Dönemi'ndekileri bir bütün olarak alanlarına göre bir ayrıştırmaya gittik. Ancak bazı ilim adamları hem çok yönlü hem de Anadolu'daki ilim hayatına temel teşkil eden Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nizamiye Medreselerinde ve Osmanlı öncesinde Anadolu medreselerinde görev almış ya da yetişmiş kişilerdir. Bu ilim adamlarını eserlerinin çokluğu ve ilim alanlarının çeşitliği nedeniyle ayrıca tablolastırmak daha doğru olur kanısına vardık. Bu değerli kişilerin akli ilimlerin yanı sıra özellikle din âlimi ve mutasavvıf olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Nizamiye Medreselerinin düşünce özgürlüğüne değer veren, âlimlerin masuniyetini (dokunulmazlığını) koruyan ve buna bağlı olarak varlığını sürdürdüğü dönemdeki mezheplere bir miktar hatırlatmada bulunmak yerinde olacaktır.

Tablo 12. Mutasavvıflar

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri	Alanı	Dönemi	Hükümdarı
Hace Yusuf Hemedanî	1. Rütbetü'l Hayât; 2. Risale fi enne'l Kevne Musahharun li'l insan; 3. Risale der Adab'ı Tarikat; 4. Risale der Ahlak ve Münacat; 5. Menazilü's Sairin; 6. Menazilü's Salikin; 7. Safvetü-t Tevhid li Tasfiyeti'l Murid; 8. Varidat	Tasavvuf, Fıkıh, Cedel	1048-1140	Sultan Sencer
Âşık Paşa	Garibnâme	Tasavvuf	1272-1333	3. Gıyaseddin Keyhüsrev
Eflâki	Menakibü'l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)	Tasavvuf, Edebiyat	1291(?)-1306	İlhanlı Hükümdarı Geyhatu Han
Sultan Veled	1. Divân; 2. İbtidânâme; 3. Velednâme; 4. Rebâbnâme; 5. Ma'ârif	Şair, Tasavvuf	1226-1312	

Mevlâna Celâleddin Rumî	Mesnevi Divan-ı Kebir	Tasavvuf	1207- 1273	1. İzzeddin Keykavus 1. Alâaddin Keykubad
Necmeddin Râzi Dâye	1. Mirşâdü'l-'ibâd; 2. Baḥrû'l-ḥaḳâ'ik ve'l-me'ânî tefsiri; 3. Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî	Tasavvuf	1177- 1256	1. Alâaddin Keykubad
Yunus Emre	Divan Risaletü'l Nushiye	Tasavvuf, Edebiyat	1240(?) - 1321(?)	Belli bir hükümdarı yoktur.

Selçukluların Bağdat'a hüküm sürmesi, Türk ve İslam tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. Selçuklular, bu dönemde Sünni İslam Dünyasında siyasi lider olmayı başardılar. Sünniliğin tekrar canlanması için bazı olanaklar yarattılar ve bu olanakların en önemlisi yukarıda zaman zaman belirttiğimiz üzere eğitim kurumları olan medreselerdir. Kendileri Hanefi mezhebinden olmalarına rağmen, Sünni mezhepler arasında oldukça dengeli bir siyaset yürütmüşlerdir. Hatta başarılı vezir Nizam'ül Mülk gibi, bazı devlet adamları tarafından Eşarilik ve Şafilik ön plana çıkartılmıştır. Selçuklular, Sünnilik dışı mezhep ve akımları yok etme ve mensuplarını sindirme amacı da gütmemişlerdir. Bu onların bulundukları bölgede hüküm sürerken dini konularda bir hoşgörü içerisinde olduğunun göstergesidir. Onlar, İslam itikadını yıkmaya çalışan aşırı akımlara ve devlet düzenini sarsacak eylem gerçekleştirenlere, tedhiş faaliyetleri ile halkı huzursuz eden, hatta başka ülkelerin hesabına çalışanlara karşı gerektiğinde silahlı müdahale etmek zorunda kalarak mücadele etmişlerdir. Kamu düzenini bozan ve halkı birbirleriyle çatışmaya sevk eden Sünni veya gayri Sünni mezhep mensuplarına karşı aynı şekilde müdahale etmişlerdir. Selçukluların İslam dünyasında ortaya koyduğu bir diğer önemli hizmet, iki üç asırdır devam eden tekke medrese kavgasına son vermeleridir. Sağladıkları olanaklar ile Kur'an ve Sünnet'e uygun bir tasavvuf düşüncesinin gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Tasavvuf, özellikle o döneme kadar Sünni çevrelerde mahzurlu kabul edilmekteydi. Ancak Tasavvuf, Selçukluların sayesinde Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh gibi İslami ilimlerden sayılmaya başlanmıştır. Sünni tasavvuf hareketinin Kuşeyri, Gazzâli gibi en önemli temsilcileri Selçuklular Dönemi'nde yetişmiştir (Coşar, 2008; Ocak, 2002; Kara, 2007). Büyük Selçuklu Devletinin sınırları içinde orta ve batı bölgelerinde özellikle Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin etkili çalışmaları sayesinde sûflilik, Sünnilikle uzlaşmış ve meşru bir varlık kazanmıştır (Karadaş, 2003).

Tablo 13. Abdülkerîm Kuşeyri

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri
Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî	1. er-Risâle 2. et-Taḥbîr fî't-tezkîr. 6. Şikâyetü Ehli's-sünne bi-ḥikâyeti mâ lehüm mine'l-mine
Alanı: Hadis, Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf, Edebiyat	3. Tertîbü's-sülûk fî ṭarîkı'llâh 7. el-Lüma' fî'l-i'tikâd 4. et-Tefsîrü'l-kebîr (et- Teyşîr fî 'ilmi't-tefsîr). 8. el-Fuşûl fî'l-uşûl 5. Leṭâ'ifu'l-işârât 9. Kitâbü'l-Mî'râc 10. Naḥvü'l-kulûb
Dönemi: 986-1072	
Hükümdarı: Tuğrul Bey ve Alparslan	

Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş yıllarında yaşayan Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyri, “Güneşin Doğduğu Yer” adıyla bilinen Horasan âlimlerindendir. Eşâri mezhebine mensup, o dönemde bölgeye göç yoluyla gelmiş Araplardandır. Eşârilere ise Tuğrul Bey zamanında oldukça sıkıntılı günler yaşamış, ancak daha sonra Alparslan tarafından Nizamiye Medreselerinin yaygınlaşmasıyla destek görmüştür. Özellikle Nisabur’daki Nizamiye Medresesinde fıkıh okuttuktan sonra, bu Nizamiye Medreselerinde 27 yıl boyunca hadis hocalığı yapmıştır. Sünni tasavvufun kilit noktasıdır. Ondan sonra tasavvuf, özellikle Sünni çizgide yer alan Gazzâlî misali ilim ehli tarafından yayılmaya başlamıştır (Tozlu, 2019).

Tablo 14. İmam-ı Gazzâlî

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri
İmam-ı Gazzâlî	1. el-Menhûl fi’l-uşûl
	2. el-Basîf fi’l-fürû
	3. <u>el-Vasîf</u>
Alanı: Mantık, Fıkıh, Felsefe, Kelâm, Tasavvuf	4. <u>el-Vecîz</u>
	5. el-Fetâvâ
	6. <u>el-Müstasfâ fi’l-ilmî’l-uşûl</u>
Dönemi: 1058- 1111	7. Hûlâsatü’l-Muhtaşar ve nuķâvetü’l-mu’taşar
	8. Ğâyetü’l-ğavr fî dirâyeti’d-devr
	9. et-Ta’lîķa fî fîrû’î’l-mezheb
	10. Me’âhîzû’l-hilâf. Gazzâlî’nin Şifâ’ü’l-ğalîl
	11. Tehzîbü’l-uşûl. Gazzâlî el-Müstasfâ’da
	12. <u>Mî’yârü’l-’ilm</u>
	13. Miħakkü’n-nazar fî ‘ilmi’l-mantîķ
	14. Şifâ’ü’l-ğalîl fî beyâni mesâ’ili’t-ta’lîl
	15. el-Kıstâsü’l-müstakîm
	16. Lübâbü’n-nazar
	17. Tahşînü’l-me’âhîz
	18. el-Mebâdî ve’l-ğâyât
	19. <u>Fedâ’ihü’l-Bâtîniyye</u>
	20. <u>el-İķtişâd fî’l-i’tikâd</u>
	21. <u>el-Maķsadü’l-esnâ</u>
	22. <u>Fayşalü’t-tefriķa</u>
	23. el-Kânûnü’l-küllî fî’t-te’vîl
	24. Risâle ilâ Ebi’l-Feth Aħmed b. Selâme (er-Risâletü’l-va’ziyye)
	25. <u>ed-Dürretü’l-fâhire</u>
	26. İlcâmü’l-’avâm ‘an ‘ilmi’l-ķelâm
	27. Ķavâ’idü’l-’akâ’id
	28. Hücetü’l-haķ
	29. Mufaşşilü’l-hilâf
	30. ed-Dürcü(ed-Dercü)’l-merķûm bi’l-cedâvil
	31. el-Müntehal (el-Menhûl) fî ‘ilmi’l-cedel
	32. Maķâşidü’l-felâsife
	33. <u>Tehâfütü’l-felâsife</u>
	34. el-Mađnûn bih ‘alâ ĝayri ehlih
	35. el-Mađnûn bih ‘alâ ehlih
	36. er-Risâletü’l-ledünniyye
	37. Mişķâtü’l-envâr
	38. <u>el-Münķîz mine’d-dalâl</u>
	39. Mîzânü’l-’amel
	40. el-Ma’ârifü’l-’akliyye
	41. <u>İhyâ’ü’ulûmi’d-dîn</u>
	42. Bidâyetü’l-hidâye
	43. Cevâhirü’l-Ķur’ân
	44. Kimyâ-yı Sa’âdet
	45. Eyyühe’l-veled
	46. <u>Naşîhatü’l-mülûķ</u>
	47. el-İmlâ’ ‘alâ müşķilâti’l-İhyâ’
	48. Sırrü’l-’âlemîn Minhâcü’l-’âbidîn

Tablo 14’deki İmam-ı Gazzâlî, 12. yüzyılda birçok Endülüslü filozofu etkilemiştir. Bu etki 16. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa ilim ve fikir dünyasında etkili olmuş ve “Aydınlanma Çağı”na

katkı sağlamıştır. Endülüs yoluyla Saint Tomas, David Hume, Montaigne ve Descartes gibi Avrupalı düşünürleri etkileyerek fikirleriyle Aydınlanma Çağı'na katkı sağlamıştır. Bu dönemde Raymond Martini İmam-ı Gazzâlî'nin fikirlerinden bir hayli faydalanmasına rağmen düşüncelerinin kaynağını açıkça belirtmemiştir (Ocak, 2009).

İslam Dünyasında bir dönüm noktası olarak kabul edilen Gazzâlî'nin Nizamiye Medreselerinin en önemli müderrislerinden olması hem eser hem de talebeleriyle onun ilim dünyasına katkıları ve medreseye olan katkısı; Gazzâlî'ye yapılan eleştirilerin Nizamiye Medreselerine yönelik eleştirilermiş gibi görülmesine neden olmaktadır. Oysa ilimlerin dinî ve akli olarak ayrılması, İslami ilimlerin yeniden diriltilmesi, sufi anlayışla Ehl-i sünnet düşüncesinin uzlaştırılması gibi konular Gazzâlî'nin ilim maharetiyle oluşturulmuştur (Okumuşlar, 2008).

Tasavvuf alanında önemli edebi eserler veren Ferîdüddin Attar'ın felsefesinde, insan ve insan sevgisi vardır. Toplumun tüm kesimlerine öğüt verirken dönemin sosyal hayatını da dikkate alır. Bu bakış açısıyla Müslüman toplumların hangi meziyetlere sahip olması gerektiğini vurgulamış, geleneksel din anlayışını eleştirmiş, dinin şekilci ve biçimsel yönünden ziyade iç tecrübeye ağırlık veren, hoşgörüyü ön plana çıkaran bir dini anlayışı benimsemiştir (Ünal, 2016). Attâr'ın doğum tarihi ve vefat tarihi için net bir şey söylenememektedir. Ölümü için ise 1193'ten 1234'e kadar muhtelif tarihler verilse de bunlar arasında kabul gören 1221 tarihinde Moğol istilasına uğrayan Nişabur'da şehit edildiğidir (Küçük, 2013).

Tablo 15. Ferîdüddin Attar

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri
Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî	1. Mantıkut Tayr (Kuş Dili) ve Makâmât-ı Tuyûr, 3. Musîbetnâme,
Alanı: Tasavvuf Edebiyatı, Şair, Tıp, Eczacılık	4. Esrârname, 5. Muhtârname,
Dönemi: 1119(?) - 1221(?)	6. Cevher-üz-Zât, 7. Tezkiret-l-Evliyâ,
Hükümdarı: Sultan Sencer	8. Lisanü'l Gayb, 9. İlâhînâme, 10. Hüsrevnâme 11. Pendnâme, 12. Üştürnâme, 13. Bülbülnâme, Ve daha birçok eser...

Attâr'ın döneminde birçok mutasavvıf ve şeyhle tanışmış, onlarla dostluk kurmuş ve maneviyatından esinlenmiştir. Ancak bir tarikata mensup olmasa da onun tasavvufa ilgisi ve dostluk kurduğu şeyhlerin eserlerini okumasıyla kendini geliştirmiş ve bunun neticesinde irşat makamına ulaşmıştır (Küçük, 2013).

Tablo 16. Sadreddîn Konevî

İlim Adamının Adı:	İlim Adamının Eserleri
Ebü'l-Meâlî Sadrüddîn Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf Konevî	1. Miftâhu'l-ğayb* ve'l-cem' ve tafsîlühû 2. İcâzü'l-beyân fî tefsîri Ümmi'l- Kur'ân. 3. Şerhu esmâ'llâhi'l-hüsnâ
Alanı: Tasavvuf, Hadis, Tasavvuf Metafiziği, Felsefe	6. en-Nefeâtü'l-ilâhiyye 7. en-Nuşûş fî tahkîki't- tavri'l-maşşûş

Dönemi: 1209-1274	4.el-Fükûk fî esrâri müstenidâti hikemi'l-Fuşûş. 5. Şerhu erba'îne hadîs.	8.el-Mürâselât beyne Şadriddîn Konevî ve Naşîriddîn et-Ṭûsî 9. Tebşîratü'l-mübtedî ve tezkiyetü'l-müntehî

Sadreddin Konevî çok sayıda talebe yetiştirerek Anadolu'da Ekberîyye hareketinin başmualimliğini yapmıştır. En tanınmış talebeleri, Müeyyedü'd-din el-Cendî, Kutbu'd-din-i Şîrâzi, Saidü'd-din el-Fergani, Fahru'd-din-i Irakî'dir. Ayrıca Sadreddin Konevî, hocası ve üvey babası Muhyiddin-i Arabî'den daha fazla mantıkçı ve rasyonalist bir bilginidir (Turgut, 2009).

Anadolu Selçuklularındaki devlet adamlarının akli ilimlerine ve felsefeye ilgi duymaları, ilim adamlarının bu alanda bazı eserler yazmasına ve fikir üretmesine yönlendirmiştir. Bu dönemde üretilen eserlerin neredeyse tamamı akli ilimlere yönelik telif eserlerdir. Bu alandaki çalışmalar özellikle ilmin iş alanında uygulanması ve insanların bu şekilde ilimden faydalanması düşüncesinin doğmasına olanak sağlamıştır. Anadolu Selçuklularında ilmin işe dönüştürülmesi ön plâna çıkarılmış ve bunun uygulanması için çaba saf edildiği görülmektedir (Bayram, 2001).

Tablo 17. Tiflisli Hubeys Bin İbrahim

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri
Tiflisli Hubeys bin İbrahim	1. Medhal ila İlmi'n-Nücum,
Alanı: Astronomi, Sanat, Şair, Tıp, Eczacılık, Edebiyat	2. Beyanü'n-Nücum,
Dönemi: 1164-1232	3. Beyanü's-sinaat,
Hükümdarı: 2. Kılıç Arslan	4. Sıhhatü'l-Ebdan,
	5. Takvimü'l-Edviyye
	6. Kâmilü-t Ta'bir

Fuat Köprülü 1928'de "*Türk Edebiyatı Tarihi*" adlı eserinde Anadolu'da ilk eser veren kişiler arasında Hubeys b. İbrahim et-Tiflisi ile Şehâbü'd-din Suhreverdî el-Maktul'den söz etmiştir. Köprülü bu eserinde 2. Kılıç Arslan'a Kayseri'de sunulan "*Kâmilü-t Ta'bir*" adlı eserin Anadolu'da telif olunan ilk eser olduğunu söylemiş ve "*Kâmilü-t Ta'bir*"in müellifi Tiflisli Hubeys b. İbrahim'i Anadolu'da eser vermiş ilk müellif olarak tanıtmıştır (Bayram, 2017; Ateş, 1945).

Suhreverdî, İslâm dünyasında medreselerin kurulup yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde yaşamıştır. Suhreverdî'nin doğumundan takriben 50 sene önce kurulan Nizamiye Medreselerinde ilim ve kültür dünyasının değerli ilim ve fikir adamlarını yetiştirmiştir (Çatak, 2012).

Tablo 18. Şehâbü'd-din Suhreverdî

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri	
Şehâbü'd-din Suhreverdî	1. 'Avârifü'l-ma'ârif	10. Sünûhu'l-fütûh bi-zikri'r-rûh
Alanı: Tasavvuf, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tefsir	2. Nuğbetü'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳur'ân.	11. Evrâdü's-Sühreverdî
Dönemi: 1145-1234	3. Reşfü'n-neşâ'ihî'l-îmâniyye ve keşfü'l-fezâ'ihî'l-Yûnâniyye	12. el-Makâmâtü's-şûfiyye
Hükümdarı: 1. Alaaeddin Keykubad	4. İrşâdü'l-mürîdîn ve mecdü't-tâlibîn	13. Fütüvvetnâme
		14. 'İdâletü'l-'iyân 'ale'l-burhân

5. İ'âmü'l-hüdâ ve 'akîdetü erbâbi't-tükâ	15. el-Es'ile ve'l-ecvibe
6. er-Rahîku'l-mahtûm li-zevi'l-'ukûl ve'l-fühûm	16. Risâle fî ğureri'l-halk ve istidrâcîhim
7. Risâletü's-seyr ve't-tayr	17. Risâle fî'l-faqr
8. Veşâyâ	18. Keşfu'nnesâihî'l-imâniye,
9. Cezbü'l-kulûb ilâ muvâşalâti'l-mahbûb	19. Behçetü'l-ebrâr,
	20. Bugyetü'l-beyân.

Şehâbü'd-din Suhreverdî, eserleriyle muhafazakâr Sünnî tasavvuf anlayışının temellendirilmesinde önemli katkılarda bulunmuş bir fikir adamı olmasının yanı sıra o dönemin diplomatik görüşmelerinde de önemli bir değere sahip olduğu söylenebilir (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2019). Şehâbü'd-din Suhreverdî, dönemin Halifesi Nâsır yanında önemli bir konuma sahipti, diğer Müslüman memleketlerde de saygın bir yer edinmişti ve Bağdat'taki şöhreti diğer Müslüman bölgelere de ulaşmıştı. Suhreverdî bu özelliğine bağlı olarak Halife Nâsır tarafından diplomatik görüşmelere gönderilmişti. Zayıflamış olan Bağdat yönetiminin otoritesinin iadesi ve Selçuklu devletinin dağılması gibi sebeplerle ortaya çıkan bazı kargaşaları bastırılması, komşu İslâm Devletleriyle dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi ve barışı sağlamak onun elçilik sıfatıyla yaptığı görüşmelerdir. Suhreverdî, 1221'de Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubat'a Halife Nâsır'ın mesajını götürmüştür. Bu seyahati esnasında Necmeddin Dâye ile görüşmüş ve Dâye, yazmış olduğu Mirsâdü'l-İbâd adlı eserini Suhreverdî'ye vermiştir. Kitabı çok beğenen Suhreverdî de, bu eseri Alâaddin Keykubat'a sunmuştur (Çatak, 2012).

Tablo 19. Seyfeddin Amidî

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri
Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî	1. Ebkarü'l-efkâr 2. Ğâyetü'l-merâm fî 'ilmi'l-keâm 3. Risâle fî 'ilmillâh 4. el-İhkâm* fî usûli'l-ahkâm 5. Münthe's-sûl fî 'ilmi'l-uşûl 6. Kitâbü'l-Cedel 7. Dekâ'iku'l-hakâ'ik fî'l-mantık
Alanı: Felsefe, Mantık, Fıkıh, Kelâm, Kıraat	8. el-Mübîn fî me'ânî elfâzi'l-hukemâ ve'l-mutekellimîn. 9. Keşfü't-temvîhât. 10. el-Me'âhiz' âle'r-Râzî. 11. el-Bâhir fî 'ulûmi'l-evâ'il ve'l-evâhir. 12. Rumûzü'l-künûz
Dönemi: 1156-1233	
Hükümdarı: 2. Kılıç Arslan	

Diyarbakırın eski adı olan Amid'de doğmasından ötürü Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, Amidî adını da almıştır. Seyfeddin Amidî'nin kitapları, özellikle de Kelâm ve Fıkıh alanındakiler temel başvuru kaynakları niteliğindedir. Mantık ve Felsefe alanındaki çalışmaları da aynı sistematikliğe ve içerik zenginliğine sahip olmasına rağmen göz ardı edilmiştir. Aslında o bu alanlardaki kitapları ile İbn Sina'nın en önemli yorumcularından biridir (Coşar, 2008).

Selçuklu medreselerinde matematik, astronomi, geometri, tıp, fizik, felsefe, edebiyat, tarih gibi akli ilimler söz konusu olduğunda büyük etki yaratan, çok önemli eserler veren âlimlerden biri de Ömer Hayyâm'dır.

Tablo 20. Ömer Hayyâm

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri

Gıyâs el-Dîn Ebu el-Feth Ömer İbn İbrahim el-Hayyâm	1. Rubailer, 2. Celali takvimi, 3. Risâle fi'l Barehin ala Mesailül Cebr ve'l-Mukabele, 4. Risâle fi Taksim Rub el-Dâ'ire 5. Risâle fi'l-Berâhîn alâ Mesâilî'l-Cebr ve'l-Mukâbele 6. Risâle fi Şerhi Mâ Eşkale min Müsaderât Kitab Oklîdes 7. Nevrûznâme 8. Zîc-i Melikşâhî 9. Mîzân el-Hikem fi İhtiyâl Ma'rifet Mikdâray ez-Zeheb ve'l-Fidda fi Cism Mürekkeb minhumâ 10. Levâzım el-Emkine	11. Muhtasar fi't-Tabî'îyât 12. Silsile-i Tertîb Risâle fi Külliyyat el-Vucûd 13. El-Kavl alâ'l-Ecnâs elletî bi'l-Erba 14. El-Kevn ve't-Teklîf 15. Cevâb an Selâs Mesâ'il: Zarûrât et-Tezâd fi'l-Âlem ve'l-Cebr ve'l-Bekâ 16. Ez-Ziya'el-Aklî fi Mevzû el-İlm el-Küllî 17. Risâle fi'l-Vucûd 18. Şerh el-Müşkil min Kitâb el-Mûsîkâ 10. Fî'l-Kustâs el-Müstakîm
Alanı: Astronomi, Matematik, Geometri, Fizik, Şair, Edebiyat, Felsefe, Müzik		
Dönemi: 1048- 1131		
Hükümdarı: Melikşah		

Tarihte ilk rasathaneler İslam âlimleri tarafından kurulmuş, yeni gözlem araçları ve gökyüzünü araştırma teknikleri geliştirilmiştir. İsfahan Gözlemevi'ni kuran ve burada 18 yıl görev yapan Nizam'ül Mülk'ün çağdaşı olan Ömer Hayyâm, cebir konusunda da önemli eserler vermiştir. 3. Dereceden denklemleri de kapsayan birçok cebirsel denklemi sınıflandırmıştır. Kübik denklemlere ilişkin geometrik çözümler ve diğer birçok denkleme ilişkin kısmî geometrik çözümler onun tarafından üretilmiştir (Unat, 2011).

Tablo 21. Kudbeddin Şirazî

İlim Adamının Adı	İlim Adamının Eserleri	
Kudbeddin Şirazî	1. Nihâyetü'l – İdrak fi Diraye – ti'l – eflak 2. et – Tufte – tü's Şahiyye fi İlm el – Hey'e 3. ihtiyârât – ı muzzaferri 4. kitâb Fe'altü telâ telüm 5. Şerh alâ Tezkireti'n-Naşîriyye Nasîrüddin-i Tûsî'nin astronomiyle ilgili şerhi 6. ez-Zîcu's Sultânı 7. et-Tuhfetü's-Sacdiyye İbn Sinâ'nın el-Kanûn adlı eserinin şerhi 8. Şerhu Hikmeti'l-işrâk.	9. Şerh cajd Kitabi Ravzati'n-nâzır 10. Fethu'l-mennân ti teîsîn'İ-Kur'ûn 11. Haşiye calâ Kitâbi'l-Keşşâf'an hakcfi-ki't-tenzîl li'z-Zemahşerî 12. Şerhu Muhta-şari'l-Mü'ntehâ li'bni'l-Hâcib 13. Miftâhu'l-Miftâh. 14. Dürretü't-tâc ii-ğureti'd-dîbâc. 15. Hall Müşkilât el-Mecistî 16. Fi Harikat el-Derece ve el-Nisbe beyn el-Müstevi ve el-Münhani Ve daha birçok eser...
Alanı: Tıp, Din, Felsefe, Coğrafya, Astronomi		
Dönemi: 1236- 1311		
Hükümdarı: 1. Alâaddin Keykubad		

Kudbeddin Şirazî aslen İranlı'dır. Babası Ziyâeddîn'in gözetiminde tıp ve sufilik eğitimi almış, babasının ölümünden sonra Şiraz'da hekimlik yapmış, daha sonra Azerbaycan Merâğa'da Fars bilim adamı ve İslam filozofu olan Nasreddin Tûsî'den astronomi üzerine dersler almış ve Sivas'taki Gök Medresede dersler vermiştir (Unat, 2011).

Kirman Selçukluları da ilim hayatında önemli eserler üretmişlerdir. Bunlardan iktisat, sanat tarihi ve teşkilat ananında değerli eserler veren Efdale'd-din Kirmâni unutulmamalıdır. Şair olarak Herevî, Abdulmelik Nişaburî, Kivâmî, Şihâbî ve Muhtarî'den bahsedilebilir (Atçeken ve Bedirhan, 2004).

Medreselerin tipolojisine genel olarak değinmek gerekirse, Afyonkarahisar'da Taş (Yusuf bin Yakup); Antalya'da Karatay; Diyarbakır'da Zinciriye; Erzurum'da Yakutiye; Isparta'da Atabey Ertokuş; Kayseri'de Hunat Hatun, Hacı Kılıç ve Sahibiye; Kırşehir'de Cacabey; Konya'da Taş, Karatay ve İnce Minareli; Sivas'ta Keykavus; Sinop'ta Pervane Medreseleri tek katlıdır. Diyarbakır'da Mesudiye, Erzurum'da Çifte Minareli, Tokat'ta Gök Medreseleri, iki katlıdır.

Afyonkarahisar'da Taş, Çorum'da Alaca, Kırşehir'de Cacabey, Tokat'ta Gök Medreselerinin portaldan mihrap nişine doğrusal bir aks uzanır, portal kuzeye yönelir ve ana eyvan mescit görevi görür. Antalya'da Karatay, Isparta'da Atabey Ertokuş, Konya'da Sırçalı Medreselerinde mihrap nişi ana eyvanın yan duvarındadır, portali doğu ya da batıya yönelir ana eyvan mescit görevi görür. Erzurum'da Yakutiye, Diyarbakır'da Zinciriye, Kayseri'de Hunat Hatun ve Hacı Kılıç, Konya'da Taş ve İnce Minareli, Sivas'ta Gök ve Buruciye Medreselerinde portaldan ana eyvana doğrusal bir aks uzanır, portal güney, doğu ve batıya yönelir ve ana eyvan mescit görevini görmez. Diyarbakır'da Mesudiye, Konya'da Karatay Medreseleri kırık aks yaklaşımına örnek medreselerdir (Caner ve Bakırer, 2009).

SONUÇ

İslam dünyasında medrese kurumunun oluşum ve gelişmesinde en büyük pay Büyük Selçuklu Devleti'nindir. Selçuklu medreseleri Nizamiyelerle beraber medrese geleneğinde bir çığır açmış, ileri gelen devlet adamları Nizamiye Medreselerini örnek alarak eğitim kurumları açmışlardır. Batı'da açılan ilk üniversiteler de Nizamiye Medreselerini örnek almışlardır (Öymen, 1963; Ocak, 2009). Özellikle öğrencilere burs verilmesi buna önemli bir örnektir. Bir anlamda Oxford ve Cambridge üniversiteleri Nizamiyelerin Avrupa'daki örnekleridir (Turan, 1980). Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliği oluşturma amacı tarihte ilk olarak Nizamiye Medreselerinde gözetilmiştir. Külliye olarak medreselerin yanında cami, mescit, hastane, rasathane, hamam gibi yapıların inşa edilmesi de batıda kampüs kavramının oluşmasında önemli bir etki ortaya çıkarmıştır.

Anadolu'da Türk Tarihinin her döneminde her şehirde bir ya da birden fazla medresenin bulunuşu, orta çağda Anadolu şehirlerinin ulaştığı yüksek kültür gelişiminin bir kanıtıdır. Büyük Selçuklularda ortaya çıkmış ve geliştirilmiş medrese mimarisi bir anlamda gerçek yerini Anadolu'da bulmuş ve Anadolu'daki tarihsel süreç içinde git gide yaygınlaşmıştır. Selçuklular zamanında medreselerle başlayan yüksek eğitim-öğretim faaliyetlerinin başarıya ulaşmasındaki en önemli etken hükümdarların ve devlet yönetiminde bulunanların bu gerekliliği kavrayıp bu yapılaşmaya destek vermesidir. Bugün hâlâ geçerliliğini koruyan bazı bilimlerin temeli o dönemde atılmıştır (Güven, 2013).

Anadolu Beylikleri ve Anadolu Selçuklularında da sultanlar ve devlet adamları medreseler açarak ya da açtırarak, daha sonra ise bunları vakfederek toplumun yükseköğretime ve kültürel gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Bilim adamlarını korumuş, desteklemiş, eğitim ve öğretimin en iyi biçimde gerçekleşmesi için çaba harcamışlardır. Buna bağlı olarak devletin ekonomik, kültürel ve siyasi hayatı bir hayli iyi duruma gelmiş ve kısa zamanda ileri medeniyet düzeyine ulaşması sağlanmıştır (Köymen, 1983; Güven, 2013).

Biz bu çalışmamızda özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin başarılı veziri Nizam'ül Mülk'ün kurduğu Nizamiye Medreselerinin devamı niteliğinde Anadolu topraklarında kurulmuş ve yaşamış devletlerin medrese kurma, buna bağlı olarak eğitim ve öğretime verdiği yayılmacı politikanın Osmanlı Devleti'ndeki medreselere kadar olan bölümü ele alarak anlatmaya çalıştık. Elbette bu medrese geleneği Osmanlılar Dönemi'nde de tarihi seyir içinde en güzel örnekleriyle devam

etmiştir. Erken ve Batılılaşma Dönemi'nde Osmanlı medreseleri ayrıca ele alınması gereken geniş bir konu olsa da kısaca Osmanlı medreselerinden bir nebze bahsetmek yerinde olur.

İlk Osmanlı medresesine dair iki farklı görüş olmasına rağmen ilk medrese olarak kabul edilen Orhangazi Medresesi İznik'te 1331 yılında inşa edilmiştir. Bundan başka Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın İzmit'te yaptırdığı Süleyman Paşa Medresesi'nin de ilk medrese olduğunu savunan kaynaklar bulunmaktadır (Hızlı, 1987). Dünya tarihinde erişilmesi güç bir başarıya sahip olan Osmanlılar, askeri ve idari konulardaki başarıları kadar eğitim-öğretim faaliyetlerinde de başarı göstermişlerdir.

Biz bu çalışmamızda Anadolu'da Selçuklular ve Beylikler Dönemi'nde yapılmış medreseleri unutturmamak adına, taşıdığı özellikleri de açıklayarak geniş bir liste oluşturduk. Bu listeyi ise tablolar oluşturarak ifade ettik. Böylece Anadolu topraklarında 30 farklı ilde 87 medreseye ilişkin bilgileri makalenin ilk 7 tablosunda verdik ve daha sonra takip eden tablolarda ise 48 ilim adamına yer verdik. Ancak birçok kaynağa başvurmamıza rağmen bazı bilgilere yeterince net ulaşamadık. Net olarak ifade edebileceğimiz ya da hakkında literatürde fazlaca yer alan bilgilere sahip medreseleri tablolarımıza ekleyebildik. Bu medreselerde görev yapmış, öğrenci olmuş ya da o dönemde yaşayan birçok bilim adamı olmasına rağmen, ne yazık ki bu değerli insanların hepsine tek bir makalede yer vermek mümkün olmadı. Ayrıca bu dönemde çok sayıda bilimsel eser üretilmesine rağmen bunların da tamamına yer veremedik.

Anadolu topraklarında 30 farklı ilde 87 medreseye ilişkin bilgileri verirken bazı medreselerin de zaman içinde yıkıldığı, tarihi kayıtlarda ise bu medreselere ait bazı bilgilerin kaldığı gerçeğine ulaştık. Bu bize medrese sayılarının bu topraklarda çok fazla olduğunu göstermektedir. Bu durum, Türklerin eğitim-öğretim hizmetini hâkimiyeti altında bulundurduğu toprakların en ücra köşelerine dahi götürerek, eğitim ve öğretimde yayılmacı, aynı zamanda fakir öğrencileri de medreseye kabul ederek fırsat eşitliğini sağlayan, tabana yayılan bir eğitim-öğretim politikası izlediğine bir kanıttır.

Türkler İslamiyet'e yüzyıllar boyunca gönül vermiş ve dinlerini Hristiyan dünyasına karşı korumak için savaşmış bir millettir. Buna bağlı olarak İslam dini ve medeniyeti, onlara çok büyük bir ilmî ve kültürel gelişme sağlamıştır. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen bugün hâlâ ayakta kalmayı başarabilen ve tarihte Türklerin eğitim-öğretime ne kadar büyük önem verdiğinin bir kanıtı olarak varlığını sürdüren medreseler, sadece bilim insanlarının değil tüm insanların ilgi alanı olmalı ve hak ettiği değeri bulmalıdır. Bu nedenle Türkler, tarihini tanıdıkça İslam dini ve medeniyetinin ilmî konularda dünyada pek çok önemli ilerlemeye bir başlangıç noktası teşkil ettiğini anlayacaktır. Batının bazı ilmî konuları aslında bizden aldığı gerçeğini kavramız ve bu yönde bazı çalışmalarda bulunmamız gerekir.

Asıl vatan Orta Asya'dan geçerek binlerce kilometre uzakta Anadolu'da yeni bir Türk vatani meydana getiren Oğuzlardır. Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferi ile ilk adımı atılan, II. Kılıç Arslan'ın 1176'da Myriokefalon zaferi ile korunan, Gazi Mustafa Kemal'in 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesinin zaferi ile kurtarılan Anadolu, Türk'ün vatanıdır. Bu vatan Anadolu, tarihsel süreçte sadece uygarlıkların değil, eğitim ve öğretimin de beşiği olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akpınar, T. (1999). *Türk tarihinde İslamiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atçeken Z. ve Bedirhan, Y. (2004). *Selçuklu medreseleri ve medeniyet tarihi*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Ateş, A. (1945). Hicri VI-VIII (XII-XIV.) asırlarda Anadolu'da Farsça eserler. *Türkiyat Mecmuası VII-VIII*, İstanbul.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem A.

- Bayram, M. (2001). Türkiye Selçukluları Döneminde bilimsel ortam ve ahiliğin doğuşuna etkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10), 1-11.
- Bayram, M. (2017). Selçuklular zamanında Tokat'ta ilmi ve fikri faaliyetler. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (2), 17-29.
- Birekul, M. (2018). Anadolu Selçuklu Devleti'nde eğitim ve Konya medreseleri. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 85-98.
- Cahen, C. (1979-1981). *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler* (Yıldız Moran, Çev.). İstanbul: eYayın.
- Caner, Ç. ve Bakırer, Ö. (2009). Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarından medrese ve camilerde portal. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(10), 13-30.
- Çamdibi, H. M. (1989). *Din eğitime giriş*, (Robert J. Braidwaad). İstanbul: İfav yayınları.
- Çatak, A. (2012). *Şihâbeddin Sühreverdî hayatı eserleri ve tasavvuf anlayışı*. Ankara: Afşar Matbaası.
- Çay, M. A. (1984). Anadolu Selçuklularında medreseler. *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1).
- Charanis, P. (1960-1961). The transfer of population as a policy in the Byzantine Empire. *Comparative Studies and History*, III(2), s. 143, 149-150.
- Çoşar, H. (2008). Seyfeddin Âmidî'nin hayatı, İslam düşüncesindeki yeri ve eserleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 27-58.
- Doğan, N. Ş. (2013). Orta Çağ'da Anadolu'nun eğitim mekânları: Selçuklu medreseleri-Darüşşifalarından örnekler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 429-443.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (Azer Yaran, Çev.), Ankara: Onur Yayınları, 237.
- Göker, L. (1989). *Matematik tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göktürk, T. ve Dağ, İ. (2014). Nizamiye Medreselerinin eğitim-öğretimdeki rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27(1), 457-469.
- Güven, İ. (2013). Türkiye Selçuklularında medreseler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 125-146
- Hızlı, M. (1987). Kuruluşundan Osmanlılara kadar medreseler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2(2), 273-281.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., Yayın Nu: 1075, Kültür Serisi: 599, ISBN: 978-605-155-188-3.
- Kara, S. (2007). *Büyük Selçuklular ve mezhep kavgaları*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Karadaş, C. (2003). Selçukluların din politikası. *İstem*, 1(2), 95-108.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: 3A Araştırma, Eğitim, Danışmanlık.
- Kayhan, H. (2011). Selçuklular Devrinde Türk saraylarında Fars şairleri. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1433-1441
- Kemaloğlu, M. (2015). XI.-XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Devleti'nde eğitim-öğretim (medreseler). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 89-106
- Kılıç, M. (2015). *Gizlenen Türk tarihi ve Hazreti Muhammed* (3. Baskı). İstanbul: İrfan Yayıncılık
- Köprülü, M. F. (1928). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Alfa Tarih.
- Köymen, M. A. (1982). *Selçuklu Devri Türk tarihi* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 239-287
- Köymen, M. A. (1983). *Alp Arslan zamanı* (2. Baskı). Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, 24-75, 365.

- Köymen, M. A. (1986). Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi meselesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (1), 21-35
- Küçük, S. (2013). Feridüddin Attar'ın hayatı ve eserleri. *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 241-262.
- Ocak, A. (2002). *Selçukluların dini siyaseti (1040-1092)*. İstanbul: Tatav-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. (2009). Selçuklu medreselerinin Mağrip ve Endülüs üzerindeki etkileri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3), 1622-1647.
- Okumuşlar, M. (2008). Ehl-i sünnetin kurumsallaşmasında Nizamiye Medreselerinin etkisi. *Marife, Bahar*, 1, 137-148.
- Önder, M. (1962). *Mevlâna şehri Konya*. Konya: Konya Valiliği.
- Öngül, A. (2003). Selçuklularda eğitim faaliyetleri ve yetişen ilim adamlarına genel bir bakış. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 67-78.
- Öymen, H. R. (1963). İslamiyet'te eğitim ve öğretim hareketleri. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI.
- Sönmez, S. ve Celkan, H. Y. (2018). Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi medreseler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1457-1465.
- Tekin, B. B. (2012). Türkiye Selçuklu kültürünü anlamak: Sanat tarihi açısından bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 21-32.
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) *İslam ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 12 Aralık 2019 <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tozlu, İ. (2019). Kuşeyri'nin sünnet müdafaası. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 3(1), 101-122.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 231.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 37.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk devletleri tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Turan, O. (2005). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turgut, H. N. (2009). *Birinci Alâaddin Keykubad'ın Dönemi, bilim ve düşünce hayatı* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Konya).
- Unat, Y. (2011, Ekim). *Selçuklularda astronomi bilimi*. II. Uluslararası Selçuklu Sempozyumunda sunulan bildiri, Konya.
- Ünal, V. (2016). Feridüddin Attar'ın Pendnâme'sinde din ve toplum. *ZfWT Journal of World of Turks*, 8(1), 271-288.
- Vryonis, S. (1971). *The decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamisation form the eleventh through the fifteenth century*. Berkeley-London: Published by University of California Press.
- Yeşildurak, E. (2015). Sultan Sencer Devri Selçuklularında ilmî hayat (ilim adamları, akli ilimlerde yapılan çalışmalar ve Türk-İslam medeniyetine katkıları). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36), 441-452.